

The Analysis of the Idea of Death-Awareness in the Content of Persian Literature Textbooks in Senior High School (Grades 10–12)¹

Farzaneh Cheraghifar² | Zeinab Sadat Athari Isfahani³

1. This study is related to the first author's master's thesis (Title: A study on Death Awareness model of the content of Persian literature textbooks in the secondary high school level; supervisor: Zeynab al-Sadat Athari Esfahani; defense date: 08/06/1404; institution: University of Kashan).
2. MA Student in Curriculum Planning, Department of Educational Sciences, Faculty of Humanities and Law, University of Kashan, Kashan, Iran. **Email:** roham89raha@gmail.com
3. **Corresponding Author:** Assistant Professor in Department of Educational Sciences, Faculty of Humanities and Law, University of Kashan, Kashan, Iran. **Email:** zathari@kashanu.ac.ir

Article Info	ABSTRACT
<p>Article type: Research</p> <p>Received: 19/09/2025 Revised: 05/10/2025 Accepted: 14/11/2025 Published: 08/12/2025</p> <p>Keywords Persian-Language Textbooks, Death-Awareness, Senior High School.</p>	<p>Objective: The present study aims to analyze the content of Persian Language and Literature textbooks used in senior high school from the perspective of the death-awareness construct, and to examine how these concepts are reflected.</p> <p>Method: This is an applied study employing a qualitative content analysis with a thematic-analytic approach, based on Mayring's framework. The research corpus comprises all texts, poems, exercises, and workshop tasks found in the Persian Language and Literature textbooks and the tenth through twelfth grade writing components, published in year 1403 SH/ 2024 (totaling 904 pages). The unit of analysis encompassed themes related to the components of death-awareness. Conceptual validity of the thematic content was confirmed by educational experts, and reliability was assessed using Scott's Pi (0.80).</p> <p>Findings: Data analysis yielded 415 instances related to four death-awareness categories, distributed across various textual and literary forms. Frequency analysis indicated the biological dimension had the highest representation, while the cultural dimension had the lowest. Shannon entropy analysis showed the relative importance of the components as follows: emotional= 0.260, biological= 0.252, cultural= 0.245, and metaphysical= 0.244. The greatest component weight was attributed to grade 12 (0.346) and the smallest to grade 11 (0.314).</p> <p>Conclusion: The findings suggest that although the concept of death-awareness is reflected in Persian-language textbooks, it does not possess the depth and diversity needed to foster a multidimensional understanding among students. Consequently, authors and curriculum planners should, using literary forms and philosophical questions, re-create and enrich content related to death-awareness to provide a foundation for enhancing philosophical insight and meaning-making attitudes in students.</p>

Cite this article

Cheraghifar, F., & Athari Isfahani, Z.S. (2025). The Analysis of the Idea of Death-Awareness in the Content of Persian Literature Textbooks in Senior High School (Grades 10–12). *Applied Issues in Islamic Education*, 10 (3), 27-58.
<http://dx.doi.org/10.22034/qaiie.10.3.3>

© The Author(s). Publisher: Academy of Scientific Studies in Education.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction and Objective

The foundational confrontation between the instinct of survival and definiteness of death makes man face some key existential questions the informed awareness of which can reduce the anxiety and make life meaningful. In this study, 'death-awareness' has been defined as a multifaceted notion consisting of biological, affective, metaphysical, and cultural dimensions (Poling & Hupp, 2008; Namjoo et al., 2023).

The textbooks on Persian Literature in senior high school, due to their cultural and educational role and their simultaneity with the formation of juveniles' identity, are a proper context for indirect representation of existential concepts including death-awareness. However, systematic researches in analyzing the content of these books are limited and sparse (Folkerds & Coursol, 2023).

Thus, the present study aims at analyzing the amount and method of representing death-awareness and its four dimensions in *Farsi* and *Writing* textbooks to answer the following questions: "How and with how much emphasis have these dimensions been represented in educational textbooks?"

Method

The present study is of practical type and uses an analogical content analysis approach. The research community consisted of all *Farsi* and *Writing* textbooks in 10th to 12th grades published in 2024 (904 pages) investigated in a systematic manner. The analysis unit was the themes related to death-awareness organized and encoded in four categories of biology, affection, metaphysics, and culture. The analysis tool was the list based on former researches and consisted of four categories and 19 subcategories, whose validity was confirmed and refined by three experts. The encoding was conducted in stages by two independent encoder, and the reliability was calculated to be 0.804 using the Scott's coefficient. The data, after being encoded, were organized on the basis of each grade and were analyzed using the indices of frequency and Shannon Entropy.

Findings

The results of Shannon entropy showed that the importance of the four categories of death-awareness include the affective, biological, cultural and metaphysical dimensions respectively. In the biological dimension, the analysis of importance was that the subcategory of 'non-functional body' has the highest conceptual weight and the 'definiteness and undeniability' has the lowest conceptual weight, while the subcategory of

'physical signs of death' was removed from the Shannon's analysis due to its zero frequency. In the affective dimension, the highest conceptual weight belonged to the subcategory of 'value of life-giving death (=martyrdom)' and the lowest weight belonged to 'admonition of death and removing negligence'. Similarly, the subcategory of 'hope in life' was removed from Shannon's analysis due to its zero frequency. In the metaphysical dimension, the subcategory of 'eternity of the soul after death' had the highest share, and the subcategory of 'death agonies and transference' had the lowest conceptual weight. In the cultural dimension, the highest conceptual weight belonged to 'mourning ceremonies' and the lowest one belonged to 'commemoration of the dead'. The analysis on the basis of educational grades showed that in the 10th and 11th grades, the most instances belong to biological and affective categories, while in the 12th grade, the affective category had the highest frequency with a significant difference. The highest importance coefficient for representing death-awareness belonged to the 12th grade.

Conclusion

The results showed that representation of death-awareness in *Farsi* and *Writing* textbooks in senior high school is relatively balanced, but it is mostly serving the educational and cultural goals. The affective and value dimension, especially the concept of martyrdom, is prominent, while the metaphysical and philosophical dimensions are less considered, and the general approach of these textbooks is conservative and collectivist. This model shows that death-awareness in textbooks is more of an educational and identity aspect and deals less with the philosophical and existential aspects.

Considering the limitations of the study, the results are merely related to *Farsi* and *Writing* textbooks in senior high school, and the interpretive qualitative nature of the analysis leaves open the possibility of different readings of the data. Thus, extending the results to other books and educational courses is restricted. Accordingly, we suggest that the design of the educational content of death-awareness be conducted in ascending stages from 10th to 12th grades and integrated with other courses through interdisciplinary projects so that the students' understanding of death-awareness becomes deeper and broader.

Acknowledgements

Hereby, the authors sincerely thank all those who paved the way for the progress in this project with their support and accompaniment.

Ethical considerations

All the stages of this study were conducted with observing copyright, impartiality and analysis, and transparency in reporting the results so that the legitimacy and reliability of the data are ensured.

Conflict of interests

The authors proclaim that there is no conflict of interests pertaining to this research.

تحلیل انگاره مرگ آگاهی در محتوای کتاب‌های ادبیات فارسی دوره متوسطه (پایه‌های دهم تا دوازدهم)^۱

فرزانه چراغی فر^۲ | زینب‌السادات اطهری اصفهانی^۳ ✉

- این پژوهش مرتبط با پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد نویسنده اول (عنوان: جستاری بر انگاره مرگ‌آگاهی در محتوای کتاب‌های ادبیات فارسی مقطع متوسطه دوم، استاد راهنما: زینب‌السادات اطهری اصفهانی، تاریخ دفاع: ۱۴۰۴/۰۶/۰۸، دانشگاه محل تحصیل: دانشگاه کاشان) است.
- دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی درسی، گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم انسانی و حقوق، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران. **رایانامه:** roham89raha@gmail.com
- نویسنده مسئول:** استادیار گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم انسانی و حقوق، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران. **رایانامه:** zathari@kashanu.ac.ir

چکیده	اطلاعات مقاله
<p>هدف: پژوهش حاضر به منظور تحلیل محتوای کتاب‌های ادبیات فارسی دوره متوسطه دوم از منظر انگاره مرگ‌آگاهی و بررسی نحوه بازتاب این مفاهیم انجام شد.</p> <p>روش: این پژوهش کاربردی، با روش تحلیل محتوای قیاسی-تماتیک و بر پایه رویکرد مایرینگ انجام شد. واحد زمینه پژوهش شامل: تمام متون، اشعار، تمرین‌ها و کارگاه‌های پژوهشی کتاب‌های فارسی و نگارش پایه‌های دهم تا دوازدهم چاپ ۱۴۰۳ (در مجموع ۹۰۴ صفحه) بود. واحد تحلیل، مضامین مرتبط با مؤلفه‌های مرگ‌آگاهی را در بر می‌گرفت. روایی مفهومی مضامین با نظر متخصصان تربیتی تأیید شد و پایایی آن با استفاده از ضریب اسکات (۰/۸۰) سنجیده شد.</p> <p>یافته‌ها: تحلیل داده‌ها ۴۱۵ مصداق مرتبط با چهار مقوله مرگ‌آگاهی را نشان داد که در قالب‌های مختلف متنی و ادبی پراکنده بودند. بررسی بسامد مؤلفه‌ها نشان داد بعد زیست‌شناختی بیشترین و بعد فرهنگی کمترین نمایانگری را دارد. تحلیل آنتروپی شانون نیز اهمیت نسبی مؤلفه‌ها را به ترتیب عاطفی (۰/۲۶۰)، زیست‌شناختی (۰/۲۵۲)، فرهنگی (۰/۲۴۵) و متافیزیکی (۰/۲۴۴) نشان داد. همچنین، بیشترین اهمیت مؤلفه‌ها به پایه دوازدهم (۰/۳۴۶) و کمترین آن به پایه یازدهم (۰/۳۱۴) اختصاص یافت.</p> <p>نتیجه‌گیری: یافته‌ها حاکی از آن است که هرچند مفهوم مرگ‌آگاهی در کتاب‌های ادبیات فارسی بازتاب یافته است، اما از عمق و تنوع کافی برای پرورش درک چندبعدی دانش‌آموزان برخوردار نیست. بنابراین، پیشنهاد می‌شود مؤلفان و برنامه‌ریزان درسی با بهره‌گیری از قالب‌های ادبی و پرسش‌های فلسفی، محتوای مرتبط با مرگ‌آگاهی را بازآفرینی و غنی‌سازی کنند تا زمینه ارتقای آگاهی فلسفی و نگرش معناگرا در دانش‌آموزان فراهم گردد.</p>	<p>نوع مقاله: پژوهشی</p> <p>دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۲۸ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۷/۱۳ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۸/۲۳ انتشار: ۱۴۰۴/۰۹/۱۷</p> <p>کلیدواژه‌ها: کتاب فارسی، مرگ‌آگاهی، دوره متوسطه دوم.</p>

چراغی فر، فرزانه، و اطهری اصفهانی، زینب‌السادات (۱۴۰۴). تحلیل انگاره مرگ‌آگاهی در محتوای کتاب‌های ادبیات فارسی دوره متوسطه (پایه‌های دهم تا دوازدهم). *مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*، ۱۰ (۳)، ۲۷-۵۸.

<http://dx.doi.org/10.22034/qaiie.10.3.3>

© نویسندگان.

ناشر: پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش.

استناد

مقدمه

انسان به طور فطری تمایل به بقا و جاودانگی دارد. از آنجایی که هیچ میلی در انسان بیهوده نیست و برای هر میل فطری پاسخی واقعی در جهان آفرینش وجود دارد، وجود این میل خود دلیلی بر امکان جاودانگی انسان است. به عبارت دیگر، وجود چنین میلی بدون امکان ارضای آن، غیرمنطقی به نظر می‌رسد. با این حال، واقعیت زندگی انسان‌ها نشان می‌دهد که هر فرد پس از مدتی زندگی، چه همراه با شادی، رنج یا ترکیبی از هر دو، می‌میرد و این جهان را ترک می‌کند (نیکدل، ۱۴۰۰). این تضاد میان میل فطری به جاودانگی و تجربه قطعی مرگ، ذهن بشر را همواره به خود مشغول کرده و پرسش‌های بنیادینی درباره ماهیت و معنای زندگی و مرگ ایجاد کرده است (عرفانی‌راد و صادقی فیروزجا، ۱۴۰۲).

با توجه به این ویژگی انسان، ضرورت آگاهی و شناخت مرگ به‌عنوان مقوله‌ای مرتبط با میل به جاودانگی آشکار می‌شود؛ چرا که مجهول ماندن ماهیت و فلسفه مرگ می‌تواند نه تنها فرد، بلکه جامعه را نیز از اهداف، مسیر و حیات واقعی خود دور سازد (صالحی و اکبرزاده، ۱۳۹۴). قرآن کریم مرگ را به معنای نابودی یا نیستی مطلق نمی‌داند، بلکه دریچه‌ای به جهان جاودانگی معرفی می‌کند. به بیان دیگر، مرگ پایان حیات مادی و جسمانی و آغاز حیات روحانی است و این حقیقت به‌عنوان قانونی کلی و قطعی در نظام آفرینش بیان شده است (بناهان و طرازمنفرد، ۱۴۰۰؛ صالحی و اکبرزاده، ۱۳۹۴). آیاتی همچون «كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ» (آل عمران، ۱۸۵) این ضرورت را به صراحت تأکید می‌کند. حتمی بودن مرگ و ابهام ذاتی آن، ویژگی‌ای است که موجب شده انسان همواره در جستجوی کشف راز این پدیده باشد (پاکدل و دیگران، ۱۴۰۴).

مرگ و زندگی دو رخداد بنیادین در سرنوشت انسان‌اند و فرد در طول زندگی با شرایط و موقعیت‌های متنوعی روبه‌رو می‌شود که او را به تفکر درباره مرگ و امید (کرمی و دیگران، ۱۴۰۲). پرسشگری درباره چیستی مرگ یکی از دغدغه‌های همیشگی بشر بوده و ترس^۱ یا اضطراب از مرگ بخشی از تجربه انسانی محسوب می‌شود (فاضلی و هوشیار محبوب، ۱۴۰۳). دانشمندان بزرگی مانند ابن‌سینا و ملاصدرا علت این اضطراب را جهل و ناآگاهی انسان نسبت به واقعیت مرگ و رخدادهای پس از آن دانسته‌اند (عبدالخالق، ۱۹۹۸^۳). بر این اساس، پژوهشگر بر این باور است که آگاهی نسبت به مرگ می‌تواند عاملی مؤثر برای مواجهه سالم‌تر با اضطراب مرتبط با آن باشد و این آگاهی در قالب مفاهیمی چون «مرگ‌آگاهی» و «مرگان‌دیشی» تجلی می‌یابد. مرگان‌دیشی می‌تواند پیامدهای منفی مانند احساس پوچی و افسردگی، یا پیامدهای مثبت مانند بازنگری ارزش‌ها و معنابخشی به زندگی داشته باشد و نوع پیامد وابسته به نگرش فرد نسبت به مرگ است؛ اگر مرگ به‌عنوان پلی به سوی جاودانگی درک شود، نگرش مثبت و معناگرایانه به زندگی تقویت خواهد شد (اکبرزاده و دیگران، ۱۳۹۳).

مرور نظام‌مند پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که ابعاد مرگ‌آگاهی در مطالعات مختلف به شکل‌های مرتبط ولی متمایز مطرح شده‌اند. پولینگ و هاپ^۴ (۲۰۰۸) مرگ‌آگاهی را در سه بعد زیست‌شناختی، عاطفی و فرهنگی طبقه‌بندی کرده‌اند و خوشبخت (۱۳۸۹) با استناد به این پژوهش همان سه بعد را در

1 Fear
2 Anxiety about death

3 Abdel-Khalek
4 Poling & Hupp

تحلیل خود به کار برده است، در مقابل، نامجو و دیگران (۱۴۰۲) چارچوب مرگ‌آگاهی را شامل سه بعد زیست‌شناختی، عاطفی و متافیزیکی تعریف کرده‌اند. بررسی تطبیقی و تلفیقی این منابع نشان می‌دهد که چهار بعد زیست‌شناختی،^۱ عاطفی،^۲ متافیزیکی^۳ و فرهنگی،^۴ مضامین مشترک و مکملی هستند که می‌توانند به عنوان چارچوب تحلیلی مستدل برای پژوهش حاضر به کار گرفته شوند.

بنابراین، در این مطالعه هر چهار بعد مذکور به عنوان ابعاد تحلیل انتخاب شده‌اند. این دسته‌بندی نه یک تقسیم‌بندی ابتکاری، بلکه نتیجه تجمیع، تلفیق و استنتاج مفهومی از منابع معتبر است و از این رو دارای پشتوانه نظری کافی برای تحلیل مفاهیم مرگ‌آگاهی در متون آموزشی محسوب می‌شود.

بعد زیست‌شناختی به توقف کامل و برگشت‌ناپذیر فعالیت‌های حیاتی و مغزی اشاره دارد (رضانیا و اعتمادی‌نیا، ۱۳۹۳). بعد عاطفی شامل احساساتی چون ترس از مرگ، امید به زندگی و ادراک ناخوشایندی مرگ است (نامجو و دیگران، ۱۴۰۲). بعد متافیزیکی، از منظر ملاصدرا، به رهایی روح از بدن برای ادامه مسیر تکامل اشاره دارد؛ بدنی که دچار فرسایش و آنتروپی می‌شود، در حالی که نفس انسانی مسیر خود را بدون توقف ادامه می‌دهد (خامنه‌ای، ۱۳۸۵). بعد فرهنگی نیز آیین‌ها و رسوم مرتبط با مرگ را شامل می‌شود که تحت تأثیر باورهای مذهبی، تاریخی و قومی شکل گرفته و با ایجاد انسجام اجتماعی و تسکین غم بازماندگان، به کاهش اضطراب و مواجهه با فقدان کمک می‌کنند (محمدزاده و دیگران، ۱۴۰۰). تحلیل محقق نشان می‌دهد که این چهار بعد در تعامل پویا با یکدیگرند؛ واقعیت زیست‌شناختی بستر واکنش‌های عاطفی است، نگرش متافیزیکی نقش تعدیل‌کننده هیجانات را دارد و بستر فرهنگی با قالب‌های نمادین، این مفاهیم را در زندگی اجتماعی نهادینه می‌سازد.

اهمیت مرگ و نقش آن در معنابخشی به زندگی، ضرورت آموزش این مقوله را در نظام‌های آموزشی آشکار می‌کند. در ایران، کتاب‌های درسی فارسی و نگارش ابزار مهم انتقال میراث فرهنگی‌اند و ظرفیت بالایی برای نهادینه‌سازی ارزش‌ها و باورهای فرهنگی دارند (پناهی‌توانا و معروفی، ۱۳۹۵؛ اسماعیلی و دیگران، ۱۳۹۰). ادبیات، به ویژه شعر پارسی، گنجینه‌ای از استعاره‌ها و مفاهیم ژرف است که در گذر تاریخ پرورده و گسترش یافته و مفهوم مرگ در آن جایگاه ویژه‌ای دارد (محمدی و رحمانی، ۱۴۰۳؛ پاکدل و دیگران، ۱۴۰۴؛ زندی و دیگران، ۱۳۹۹).

دوره متوسطه دوم، که مصادف با مرحله حساس نوجوانی است، اهمیت دوچندانی دارد. این مرحله سرنوشت‌ساز از زندگی، که نقطه تلاقی دگرگونی‌های عمیق درونی و چالش‌های بیرونی است، به واسطه تأثیرات پایداری که بر شخصیت و آینده فرد برجای می‌گذارد، کانون تمرکز پژوهش‌های علمی و روانشناختی قرار گرفته است (طهماسب‌نژاد و آریین، ۱۳۹۹). نوجوانان در این دوره با چالش‌های رشدی و پرسش‌های بنیادین درباره زندگی و مرگ مواجه می‌شوند و توانایی تفکر انتزاعی امکان مواجهه عمیق‌تر با مفاهیم مرگ را فراهم می‌آورد (زندى و دیگران، ۱۳۹۹). با این حال، برخی جوامع مدرن نوجوانان را از مواجهه مستقیم با مرگ دور نگه می‌دارند (گرگی و اعرجی، ۱۳۹۷)، در حالی که مرگ همواره در زندگی حضور دارد. افراد از طریق رسانه‌ها با مرگ شخصیت‌های مشهور، وقایع محلی، جنگ‌ها و بلایای طبیعی

روبه‌رو می‌شوند و اغلب تجربه مستقیم فقدان عزیزان را نیز دارند (آدامز و دیگران، ۲۰۲۵). پژوهشگر در تحلیل خود مشاهده کرده است که این شرایط نشان‌دهنده خلأ کاربردی در آموزش مرگ‌آگاهی است و ضرورت پژوهش نظام‌مند در این حوزه را برجسته می‌کند.

با وجود اهمیت موضوع، سهم مرگ‌آگاهی در تولیدات علمی و آموزشی محدود است؛ به‌گونه‌ای که تنها یک درصد مطالب مجلات مشاوره به این موضوع اختصاص دارد (فولکرزد و کورسول، ۲۰۲۳). در ایران نیز، مطالعات نظام‌مند در زمینه بازنمایی مرگ‌آگاهی در کتاب‌های درسی محدود است. بر این اساس، پژوهش حاضر با هدف بررسی میزان پرداخت کتاب‌های فارسی و نگارش دوره متوسطه دوم به ابعاد چهارگانه مرگ‌آگاهی، اقدام به تحلیل موضوعی این متون کرده است. این مطالعه خلأ نظری را پر می‌کند و خلأ کاربردی را با ارائه داده‌های نظام‌مند درباره بازنمایی مرگ‌آگاهی در متون درسی نوجوانان مورد توجه قرار می‌دهد، و می‌تواند به بهبود سیاست‌گذاری آموزشی و برنامه‌ریزی محتوای درسی مرتبط با مرگ‌آگاهی کمک کند.

مرور پژوهش‌های پیشین، با شناسایی دستاوردها و خلأهای مطالعات گذشته، پایه علمی پژوهش حاضر را فراهم می‌آورد؛ بنابراین در ادامه، پژوهش‌های مرتبط با مرگ‌آگاهی مورد بررسی قرار می‌گیرند.

در میان پژوهش‌های داخلی، افشار و سبحانی‌نژاد (۱۳۹۴) با تحلیل مفاهیم ایشار و شهادت در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی نشان دادند که این مفاهیم در برخی کتاب‌ها، مانند «فارسی بنویسیم» پایه دوم، پنجم و ششم و «فارسی بخوانیم» پایه دوم، کمتر مورد توجه قرار گرفته و تمرکز عمدتاً بر نمادها و نام‌های مرتبط با شهادت بوده است. زندی و دیگران (۱۳۹۹) با رویکرد کیفی پنج حوزه اثرپذیر مرگ‌آگاهی در زندگی نوجوانان شامل احساسات، جهان‌بینی، انگیزش و اهداف، رفتارها و روابط بین‌فردی و اجتماعی را شناسایی کردند. یافته‌های رحیمی و دیگران (۱۴۰۰) نیز نشان داد که مضامینی مانند پایان زندگی، نتیجه اعمال و فواید مرگ با تغییر نگرش و رفتار در حوزه‌های خانوادگی، شغلی و تحصیلی همراه است.

همسو با این مطالعات، نامجو و دیگران (۱۴۰۲) با تحلیل مفهوم مرگ در شش اثر ترجمه‌شده ادبیات کودک دریافتند که ابعاد زیست‌شناختی، عاطفی و متافیزیک در این آثار بازتاب یافته است، اما دو بعد نخست برجستگی بیشتری داشته و بعد متافیزیک کمتر مورد توجه قرار گرفته است. ایمان‌زاده و دیگران (۱۴۰۳) بر نقش باور به مرگ در ایجاد عدالت اجتماعی تأکید کردند و مضامینی مانند مرگ، اندیشه مرگ و مرگ‌باوری را شناسایی نمودند و نتیجه گرفتند که اندیشیدن به مرگ موجب تقویت رفتارهای اخلاقی و اجتماعی در انسان می‌شود. رشیدوش (۱۴۰۳) با بررسی مؤلفه‌های مردم‌شناسی آیین‌های ماه محرم، نقش نمادهایی چون دسته‌های عزاداری و پرچم‌های سیاه را در تقویت هویت جمعی و همبستگی اجتماعی برجسته ساخت. در حوزه ادبیات کودک و نوجوان، محمدی و رحمانی (۱۴۰۳) با تحلیل اشعار مرتبط با شهید و شهادت طی سال‌های ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۵، ۹ مضمون اصلی شناسایی کردند که سه

مضمون «توصیف شهید و شهادت»، «منزلت شهدا» و «یادگاری از شهدا» بیشترین بسامد را داشتند؛ هرچند ضعف‌هایی مانند بی‌توجهی به ویژگی‌های رشدی مخاطبان نیز مشاهده شد.

در عرصه بین‌المللی، پژوهش‌ها به ابعاد روانی، اجتماعی، فلسفی و آموزشی مرگ‌آگاهی توجه داشته‌اند. بالامورگان و فلورانس^۱ (۲۰۲۲) با بررسی اشعار امیلی دیکنسون، مرگ را پدیده‌ای رازآلود دانستند که هم ترس و هم امید به تداوم زندگی را برمی‌انگیزد. باک^۲ و دیگران (۲۰۲۳) در کره جنوبی نشان دادند که آموزش مرگ‌آگاهی به نوجوانان، ضمن کاهش اضطراب مرگ، موجب تقویت ارزش‌های اخلاقی و مهارت‌های مقابله با غم می‌شود. سونبول و چلیک^۳ (۲۰۲۳) در ترکیه دریافتند که آموزش نظام‌مند مرگ عمدتاً در درس‌های اخلاق و فرهنگ دینی ارائه می‌شود، حال آنکه ادغام آن در سایر دروس می‌تواند به رشد ذهنی و عاطفی دانش‌آموزان یاری رساند. گلیگوروف^۴ (۲۰۲۳) بر ماهیت برگشت‌ناپذیری مرگ تأکید نمود و پائول^۵ و دیگران (۲۰۲۴) در اسکاتلند نشان دادند که رویکرد آموزشی به مرگ اغلب تک‌بعدی و مذهبی است و نیاز به گسترش دیدگاه‌های چندبعدی احساس می‌شود. دانیسون و کولمن^۶ (۲۰۲۴) با تحلیل ۷۸ کتاب تصویری کودک به کمبود تنوع در علل و شیوه‌های مرگ و فقدان منابع تکمیلی اشاره کردند. کور^۷ (۲۰۲۴) نیز با مروری تاریخی بر کتاب‌های درسی مرتبط با مرگ و سوگ در کانادا و آمریکا، ضرورت بازنگری محتوای آموزشی را در مواجهه با بحران‌هایی مانند همه‌گیری کووید-۱۹ برجسته ساخت. نهایتاً، وایز و برونز^۸ (۲۰۲۵) گزارش کردند که آموزش مرگ‌آگاهی در آموزش عالی می‌تواند به کاهش ترس از مرگ، ارتقای معناجویی، بهبود روابط انسانی و تقویت سلامت روان بینجامد.

با وجود این پژوهش‌ها، یک خلأ علمی مهم همچنان باقی است: تاکنون تحلیل مستقیم، نظام‌مند و جامع بازنمایی مؤلفه‌های مرگ‌آگاهی در محتوای کتاب‌های فارسی و نگارش دوره متوسطه دوم انجام نشده است. اغلب مطالعات مبتنی بر حوزه‌های خاص روان‌شناختی، اجتماعی یا فلسفی ارائه شده‌اند، اما بررسی کامل مضامین زیست‌شناختی، عاطفی، متافیزیک و فرهنگی مرگ‌آگاهی در متون درسی، هنوز مغفول مانده است. پژوهش حاضر با هدف پر کردن این خلأ علمی تلاش دارد تصویری دقیق از میزان و شیوه بازنمایی این مؤلفه‌ها ارائه دهد و به پرسش‌های زیر پاسخ دهد:

۱. میزان توجه و اهمیت به مرگ‌آگاهی در کتاب‌های فارسی و نگارش دوره متوسطه دوم چقدر است؟
۲. میزان توجه و اهمیت به بعد زیست‌شناختی مرگ‌آگاهی در کتاب‌های فارسی و نگارش دوره متوسطه دوم چقدر است؟
۳. میزان توجه و اهمیت به بعد عاطفی مرگ‌آگاهی در کتاب‌های فارسی و نگارش دوره متوسطه دوم چقدر است؟
۴. میزان توجه و اهمیت به بعد متافیزیک مرگ‌آگاهی در کتاب‌های فارسی و نگارش دوره متوسطه

دوم چقدر است؟

۵. میزان توجه و اهمیت به بعد فرهنگی مرگ‌آگاهی در کتاب‌های فارسی و نگارش دوره متوسطه دوم چقدر است؟

۶. میزان توجه و اهمیت به مرگ‌آگاهی در کتاب‌های فارسی و نگارش دوره متوسطه دوم به تفکیک هر پایه چقدر است؟

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر در چارچوب تحقیق کاربردی و با رویکرد کمی انجام شد و هدف آن تعیین میزان و شیوه بازنمایی مؤلفه‌های مرگ‌آگاهی در محتوای کتاب‌های «فارسی» و «نگارش» دوره متوسطه دوم بود. این مطالعه با تمرکز بر تمامی بخش‌های متنی این کتاب‌ها، شامل متون درس‌ها، روان‌خوانی‌ها، اشعار، تمرین‌ها، کارگاه‌های متن‌پژوهی، بخش «گنج حکمت»، کارگاه نوشتن، حکایت‌نگاری، مثل‌نویسی و هنجار نویسی پایه‌های دهم تا دوازدهم چاپ ۱۴۰۳، انجام شد. حجم کل محتوای مورد بررسی ۹۰۴ صفحه بود که از ابتدای هر کتاب تا بخش «نیایش» به‌طور کامل مطالعه شد و تمامی متون بدون استثناء در تحلیل لحاظ گردید. مشخصات دقیق کتاب‌ها در جدول (۱) ارائه شده است.

جدول (۱): مشخصات کتاب‌های درسی فارسی و نگارش

عنوان کتاب	پایه تحصیلی	سال چاپ	تعداد فصل یا بخش	تعداد درس	تعداد صفحات
فارسی	دهم	۱۴۰۳	۸	۱۸	۱۶۸
	یازدهم	۱۴۰۳	۸	۱۸	۱۶۸
	دوازدهم	۱۴۰۳	۸	۱۸	۱۸۴
نگارش	دهم	۱۴۰۳	-	۸	۱۲۸
	یازدهم	۱۴۰۳	-	۶	۱۲۸
	دوازدهم	۱۴۰۳	-	۶	۱۲۸
جمع		-	۲۴	۷۴	۹۰۴

(پژوهشگران، ۱۴۰۴)

واحد تحلیل این پژوهش، مضامین مرتبط با چهار مقوله اصلی مرگ‌آگاهی شامل ابعاد زیست‌شناختی، عاطفی، متافیزیکی و فرهنگی بود. برای تضمین جامعیت و دقت تحلیل، رویکرد «تمام‌شماری» به کار گرفته شد؛ به این معنا که همه متون، اشعار و تمرین‌ها مورد بررسی و کدگذاری قرار گرفتند تا تصویری کامل از بازنمایی مؤلفه‌ها فراهم شود.

به منظور سازمان‌دهی و استانداردسازی فرایند کدگذاری، از فهرست‌وارسی استفاده شد. این ابزار شامل چهار مقوله اصلی و ۱۹ زیرمقوله مرتبط بود. زیرمقوله‌ها از تحلیل محتوای چهار مقاله پژوهشی مرتبط (فرناندز-آلکانتارا و دیگران (۲۰۲۱)، وانگ و پاور (۲۰۲۴)، خوشبخت (۱۳۸۹)، کلاگر و

باقرپور (۱۳۹۸)، غلامی و حسینی (۱۴۰۰)؛ یاری دهنوی و دیگران (۱۴۰۲)) استخراج شدند. در این فرآیند، پژوهشگر ابتدا تمام زیرمقوله‌های مطرح‌شده در منابع مورد بررسی (تعداد اولیه زیرمقوله‌ها حدود ۳۶ مورد بود) را فهرست کرد، سپس با مقایسه و تلفیق مفاهیم مشابه، حذف موارد تکراری و ادغام موارد مشابه، تعداد آن‌ها به ۱۹ زیرمقوله کاهش یافت. سپس هر زیرمقوله با اهداف پژوهش تطبیق داده شد تا مرتبط و قابل سنجش باشد.

به منظور اعتبارسنجی محتوایی ابزار پژوهش، از نظرات سه نفر از صاحب‌نظران حوزه تعلیم و تربیت استفاده شد. دو نفر از این افراد اعضای هیأت علمی با تخصص برنامه‌ریزی درسی و سابقه پژوهشی در زمینه تحلیل محتوای اسناد درسی بودند و نفر سوم دارای تجربه اجرایی در تدریس و آشنا با تحلیل محتوای مواد آموزشی در سطح مدرسه بود. معیارهای انتخاب این افراد شامل سابقه علمی در حوزه برنامه‌ریزی درسی، تجربه انجام پژوهش‌های مرتبط با تدوین شاخص‌های آموزشی و احاطه تجربی بر تحلیل محتوای مواد آموزشی بود.

در مرحله نخست، نسخه اولیه فهرست‌وارسی در اختیار صاحب‌نظران قرار گرفت و از آن‌ها خواسته شد کفایت مقوله‌ها و تناسب زیرمقوله‌ها با مقوله‌ها را ارزیابی کنند. در مرحله دوم، پیشنهادهای اصلاحی بررسی شد و موارد ضروری با رویکرد اجماعی در نسخه نهایی اعمال گردید. اصلاحات انجام‌شده عمدتاً شامل بازتعریف دقیق‌تر حدود مفهومی مقوله‌ها، حذف موارد تکراری یا فاقد اعتبار محتوایی و تنظیم ساختار سلسله‌مراتبی روشن میان مقوله‌ها و زیرمقوله‌ها بود.

جدول (۲): فهرست‌وارسی تحلیل محتوا براساس مقوله‌های مرگ‌آگاهی

ردیف	مقوله‌ها	زیرمقوله‌ها
۱	زیست‌شناختی	- برگشت‌ناپذیری - قطعیت و انکارناپذیری - عمومیت (فراگیر بودن) - علیت - غیرعملکردی جسم - علائم جسمانی مرگ
۲	عاطفی	- ترس از مرگ - امید به زندگی - ارزشمندی مرگ زندگی‌بخش (شهادت) - مرگ‌ستایی عارفانه و عاشقانه - مرگ به عنوان نعمت (رهایی از عذاب) - موعظه بودن مرگ و غفلت‌زدایی
۳	متافیزیک	- احتضار (لحظه جان دادن) و انتقال - معادباوری - جاودانگی روح پس از مرگ - تجسم اعمال - ناشناختگی ماهیت مرگ
۴	فرهنگی	- مراسمات عزاداری - یادبود مردگان

فرایند کدگذاری با بررسی کتاب فارسی پایه دهم به‌عنوان نمونه اولیه آغاز شد و پس از بازبینی مجدد فهرست‌وارسی، سایر کتاب‌ها در سه مرحله بازخوانی و تحلیل دقیق قرار گرفتند. برخی زیرمقوله‌ها به دلیل فقدان مصادیق مرتبط در متون حذف شدند؛ از جمله ناخوشایند بودن مرگ، احساس گناه مرتبط با یاد مرگ و حسرت بر گذر عمر از مقوله عاطفی، معنابخشی به زندگی، فرشته مرگ و غیرارادی بودن مرگ از مقوله متافیزیک و آداب پوشش، برخورد با جسد و تقدیس پس از مرگ از مقوله فرهنگی.

برای اطمینان از پایایی کدگذاری، دو کدگذار به‌طور مستقل حدود ۶۰ درصد از متون را کدگذاری کردند. میزان توافق واقعی کدگذاران با استفاده از ضریب اسکات محاسبه شد و با توجه به توافق مشاهده‌شده و احتمال توافق تصادفی، ضریب اسکات برابر با $0/804$ به‌دست آمد که نشان‌دهنده پایایی بالا و قابل قبول است. داده‌های استخراج‌شده برای هر پایه تحصیلی به‌صورت مجزا وارد نرم‌افزار اکسل^۳ شد تا امکان مدیریت، بررسی و تحلیل دقیق فراهم گردد. فرایند تکمیل و تنظیم فرم‌های تحلیل محتوا در طی ۶۱ ساعت انجام شد.

$$\pi = \frac{p_o - p_e}{1 - p_e} = \frac{0.971 - 0.852}{1 - 0.852} = 0.804$$

$$p_e = \sum p_i^2 = 0.852$$

$$p_o = 0.971$$

علاوه بر بررسی بسامد مضامین، برای سنجش پراکندگی و تنوع داده‌ها، از تحلیل آنتروپی شانون^۴ استفاده شد. این شاخص میزان عدم قطعیت و پیچیدگی توزیع داده‌ها را اندازه‌گیری می‌کند و امکان ارزیابی اهمیت نسبی هر مؤلفه را به صورت کمی فراهم می‌آورد (آذر، ۱۳۸۰).

$$E \approx S\{P_1, P_2, \dots, P_n\} = -k \sum_{i=1}^n [P_i L_n P_i]$$

در تمامی مراحل پژوهش، تلاش شد تا با پرهیز از شتاب‌زدگی، تحلیل سطحی و دخالت قضاوت‌های شخصی، فرایند استخراج داده‌ها به‌صورت نظام‌مند، شفاف، قابل تکرار و مستند انجام شود. این رویکرد تضمین می‌کند که یافته‌های پژوهش از اعتبار و اتقان لازم برخوردار بوده و توان پاسخ‌گویی به پرسش‌های تحقیق را با دقت و اطمینان فراهم می‌سازد.

یافته‌ها^۴ پژوهش

در این بخش، نتایج حاصل از تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی و نگارش دوره متوسطه دوم ارائه و تبیین می‌شود. تمرکز اصلی بر شناسایی و اولویت‌بندی مقوله‌ها بر اساس تکنیک آنتروپی شانون است تا مشخص شود کدام مقوله‌ها در این کتاب‌ها بیشترین بسامد و اهمیت را دارند. بدین منظور، ابتدا فراوانی و درصد فراوانی مقوله‌ها و زیرمقوله‌ها محاسبه شد و سپس با بهره‌گیری از شاخص‌های آنتروپی شانون،

میزان اهمیت نسبی هر مقوله تعیین گردید. این فرایند زمینه را برای پاسخ‌گویی دقیق به پرسش‌های پژوهش فراهم ساخته است.

۱. میزان توجه و اهمیت به مرگ‌آگاهی در کتاب‌های فارسی و نگارش دوره متوسطه دوم چقدر است؟

جدول (۳): میزان توجه و اهمیت به مرگ‌آگاهی

مقوله‌ها	زیرمقوله‌ها	فراوانی	فراوانی کل	درصد فراوانی	بار اطلاعات (Ej)	ضریب اهمیت شاخص‌ها نسبت به هم (Wj)
زیست‌شناختی	برگشت‌ناپذیری	۱۹	۱۴۵	۳۴/۹۴	۰/۹۵۲	۰/۲۵۲
	قطعیت و انکارناپذیری	۷				
	عمومیت (فراگیر بودن)	۱۹				
	علیت	۹۱				
	غیرعملکردی جسم	۴				
	علائم جسمانی مرگ	۵				
عاطفی	ترس از مرگ	۴	۱۴۰	۳۳/۷۳	۰/۹۵۲	۰/۲۶۰
	امید به زندگی	۳				
	ارزشمندی مرگ زندگی‌بخش (شهادت)	۹۵				
	مرگ‌ستانی عارفانه و عاشقانه	۲۴				
	مرگ به عنوان نعمت (رهایی از عذاب)	۶				
	موعظه بودن مرگ و غفلت‌زدایی	۸				
متافیزیک	احتضار (لحظه جان دادن) و انتقال	۳	۸۰	۱۹/۲۸	۰/۹۲۲	۰/۲۴۴
	معادباوری	۶۳				
	جاودانگی روح پس از مرگ	۴				
	تجسم اعمال	۶				
	ناشناختگی ماهیت مرگ	۴				
فرهنگی و	مراسمات عزاداری	۳۱	۵۰	۱۲/۰۵	۰/۹۲۷	۰/۲۴۵
	یادبود مردگان	۱۹				
جمع		۴۱۵		۱۰۰/۰	-	۱

همان‌گونه که در جدول (۳) نشان داده شده است، تعداد کل مصادیق مرتبط با مؤلفه‌های مرگ‌آگاهی در کتاب‌های فارسی و نگارش دوره متوسطه دوم برابر با ۴۱۵ مورد است. از میان این موارد، بیشترین فراوانی به مقوله‌ی «زیست‌شناختی» و کمترین فراوانی به مقوله‌ی «فرهنگی» اختصاص یافته است. همچنین، بر اساس نتایج حاصل از محاسبه ضریب اهمیت به روش آنتروپی شانون، ترتیب اهمیت مقوله‌های چهارگانه مرگ‌آگاهی در این کتاب‌ها به ترتیب عبارت است از: عاطفی، زیست‌شناختی، فرهنگی و متافیزیک.

در ادامه، یافته‌ها در چهار بخش مجزا بر اساس ابعاد زیست‌شناختی، عاطفی، متافیزیک و فرهنگی ارائه و تحلیل می‌شوند. در هر بخش، مصادیق استخراج‌شده از محتوای کتاب‌ها معرفی شده و بسامد و نسبت آن‌ها در کل داده‌ها گزارش می‌گردد. این رویکرد، امکان مقایسه و ارزیابی دقیق سهم هر مقوله در بازنمایی مفهوم مرگ‌آگاهی در کتاب‌های فارسی و نگارش دوره متوسطه دوم را فراهم می‌کند.

۲. میزان توجه و اهمیت به بعد زیست‌شناختی مرگ آگاهی در کتاب‌های فارسی و نگارش دوره متوسطه دوم چقدر است؟

جدول (۴): میزان توجه و اهمیت به بعد زیست‌شناختی

زیر مقوله‌ها	مصادیق ^۱	پایه	شماره صفحه	فراوانی	درصد فراوانی	بار اطلاعاتی (EJ)	نسبت به هم (WJ)	ضریب اهمیت شاخص‌ها
برگشت‌ناپذیری	مادربزرگم دو سال است که مرده است.	۱۰	۱۲۷	۱۹	۱۳/۱۰	۰/۸۳۵	۰/۱۸۴	
	فردی که دچار مرگ مغزی شده است و حیات وی غیرقابل برگشت است	۱۱	۱۱۲ ^۲					
	وین نغمه محبت بعد از من و تو ماند	۱۲	۵۹					
انکارناپذیری و قطعیت	عالیه خانم بهتر از من می‌دانست که کار از کار گذشته	۱۰	۷۳	۷	۴/۸۳	۰/۹۱۴	۰/۲۰۱	
	دردی است غیر مردن کان را دوا نباشد	۱۱	۷۱					
	حوادث و رویدادهای زندگی مانند تولد، مرگ	۱۲	۴۴					
عمومیت (فراگیر بودن)	كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ	۱۰	۴۳	۱۹	۱۳/۱۰	۰/۹۲۸	۰/۲۰۴	
	میان موج می‌رقصید در آب به رقص مرگ، اخترهای انبوه	۱۱	۲۹					
	پیش از من و تو بسیار بودند و نقش بستند دیوار زندگی را زین گونه یادگاران	۱۲	۵۹					
علیت	آن قدر از من خون می‌رفت که می‌مردم	۱۰	۱۴۹	۹۱	۶۲/۷۶	۰/۹۲۴	۰/۲۰۳	
	یکی از آنان او را به ضرب گرز از پای درمی‌آورد.	۱۱	۹۹					
	چه بکشیم چه کشته شویم پیروزیم	۱۲	۱۰۹					
جسم غیر عملکردی	حتی برای بردن اجساد، ماشین نداشتیم	۱۰	۸۷	۴	۲/۷۶	۰/۹۴۶	۰/۲۰۸	
	اجساد و زخمی‌های روس‌ها و مردم گنجه، مثل برگ‌های خزان زده، زمین را پوشانده بود	۱۱	۴۱					
	مانده در میان انبوهی از پیکر شهدا و مجروحان	۱۲	۱۰۸					
علائم جسمانی مرگ	دو سه سال، قبل از مرگش شنیدیم که از تن خود نالیده	۱۰	۷۲	۵	۳/۴۵	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	
	چشم‌ها را بسته بودند	۱۰	۷۳					
	جمع			۱۴۵	۱۰۰/۰	-	۱	

۱. با در نظر گرفتن محدودیت در حجم مطالب، تنها تعدادی از مصادیق ذکر شده است.

۲. منظور کتاب‌های نگارش دوره متوسطه دوم است.

همان‌گونه که در جدول (۴) بیان شده است، «تعداد کل مصادیق دریافت‌شده از کتاب‌های فارسی و نگارش دوره متوسطه دوم که در مقوله‌ی زیست‌شناختی قرار گرفته‌اند، برابر با ۱۴۵ مورد است که از این تعداد، بیش‌ترین فراوانی به زیرمقوله‌ی «علیت» و کم‌ترین فراوانی به زیرمقوله‌ی «غیرعملکردی جسم» مربوط می‌شود». در بررسی ضریب اهمیت زیرمقوله‌های زیست‌شناختی مرگ‌آگاهی، پراکندگی «علائم جسمانی مرگ» در کتاب‌های مختلف برابر صفر بود و از فرایند تحلیل شانون کنار گذاشته شد. از میان ۵ زیرمقوله‌ی باقی‌مانده، «غیرعملکردی جسم» بالاترین ضریب اهمیت را داشته و پس از آن به‌ترتیب «برگشت‌ناپذیری»، «عمومیت (فراگیر بودن)»، «علیت» و «قطعیت و انکارناپذیری» قرار دارند.

۳. میزان توجه و اهمیت به بعد عاطفی مرگ‌آگاهی در کتاب‌های فارسی و نگارش دوره متوسطه دوم چقدر است؟

جدول (۵): میزان توجه و اهمیت به بعد عاطفی

ضریب اهمیت شاخص‌ها نسبت به هم (Wj)	بار اطلاعاتی (Ej)	درصد فراوانی	فراوانی	شماره صفحه	پایه	مصادیق	زیرمقوله‌ها
۰/۱۹۸	۰/۶۳۱	۲/۸۶	۴	۷۹	۱۰	چگونه ممکن است کسی از مرگ نهراسد؟!	ترس از مرگ
				۱۵۵	۱۱	ز هولم در آن روز بی باک کن	
۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۲/۱۴	۳	۴۸	۱۱	آبی‌تر از آنیم که بی‌رنگ بمیریم	امید به زندگی
				۴۸	۱۱	در غیرت ما نیست که در ننگ بمیریم	
۰/۳۰۷	۰/۹۸۱	۶۷/۸۶	۹۵	۳۲	۱۰	آه، ای مرگ تو معیار	ارزشمندی مرگ زندگی بخش (شهادت)
				۹۱	۱۱	دف عشق با دست خون می‌زنند	
				۹۹	۱۲	شاهد نیاز نیست که در محضر آورند در دادگاه عشق رگ گردنت گواه	
۰/۲۰۶	۰/۶۵۸	۱۷/۱۴	۲۴	۴۹	۱۰	سر و زر و دل و جانم فدای آن یاری	مرگ‌ستایی عارفانه و عاشقانه
				۹۱	۱۱	مگو سوخت جان من از فرط عشق	
				۵۵	۱۲	با جان بودن به عشق در سامان نیست	
۰/۱۲۸	۰/۴۱۰	۴/۲۹	۶	۱۷	۱۰	پس خویشتن مرده کرد و بر روی آب رفت	مرگ به عنوان نعمت (رهایی از عذاب)
				۲۳	۱۰	غصه‌دار آرزو می‌کرد: الهی بمیرند	
				۲۳	۱۰	الهی همه‌شان بمیرند	
۰/۱۶۰	۰/۵۱۲	۵/۷۱	۸	۷۷	۱۰	آیا وصیت‌نامه‌ها را تنظیم کرده‌ای؟	موعظه بودن مرگ و غفلت‌زدایی
				۷۱	۱۱	برای من تو مگری و مگو: «دریغ! دریغ!»	
				۷۱	۱۱	به روز مرگ چو تابوت من روان باشد	
۱	-	۱۰۰/۰	۱۴۰			جمع	

در ادامه، همان‌گونه که در جدول (۵) آمده است، «تعداد کل مصادیق دریافت‌شده از کتاب‌های فارسی و نگارش دوره متوسطه دوم که در مقوله‌ی عاطفی قرار گرفته‌اند، برابر با ۱۴۰ مورد است که از این تعداد، بیش‌ترین فراوانی به زیرمقوله‌ی «ارزشمندی مرگ زندگی‌بخش (شهادت)» و کم‌ترین فراوانی به زیرمقوله‌ی «امید به زندگی» مربوط می‌شود». در تحلیل ضریب اهمیت، پراکندگی «امید به زندگی» برابر صفر بوده و از تحلیل شانون حذف شد. در نتیجه، اولویت‌بندی ضریب اهمیت برای ۵ زیرمقوله‌ی دیگر به‌ترتیب عبارت است از: «ارزشمندی مرگ زندگی‌بخش (شهادت)»، «مرگ به‌عنوان نعمت (رهایی از عذاب)»، «مرگ‌ستایی عارفانه و عاشقانه»، «ترس از مرگ» و «موعظه بودن مرگ و غفلت‌زدایی».

۴. میزان توجه و اهمیت به بعد متافیزیک مرگ آگاهی در کتاب‌های فارسی و نگارش دوره متوسطه دوم چقدر است؟

جدول (۶): میزان توجه و اهمیت به بعد متافیزیک

ضریب اهمیت شاخص‌ها نسبت به هم (Wj)	بار اطلاعاتی (Ej)	درصد فراوانی	فراوانی	شماره صفحه	پایه	مصادیق	زیرمقوله‌ها
۰/۱۶۷	۰/۵۷۹	۳/۷۵	۳	۹۵	۱۲	شما شهادتین گفتید یک بار دیگر امام زمان را صدا زدید و خاموش شدید	احتضار (لحظه جان دادن) و انتقال
				۵۷	۱۱	حق تعالی عزرائیل را بفرمود	
				۵۷	۱۱	عزرائیل بیامد	
۰/۲۶۰	۰/۹۰۱	۷۸/۷۵	۶۳	۳۸	۱۰	پس از تحمل رنج فراوان به سرای باقی شتافت.	معادباوری
				۲۰	۱۱	قیامت سخت نزدیک است	
				۲۰	۱۱	من هم از آن حساب و توقف و پرسش قیامت بترسم	
۰/۲۷۳	۰/۹۴۶	۵	۴	۷۰	۱۰	با همه ارواح جاوید که در آسمان آرام یافته‌اند، آشنا بودم.	جاودانگی روح پس از مرگ
				۹۴	۱۱	پرواز شدند و پر گشوند به عرش هرچند که دست بسته بودند آن‌ها	
				۹	۱۲	به نام او که روح روح‌ها و مفتاح فتوح‌ها نام او	
۰/۱۱۸	۰/۴۱۰	۷/۵	۶	۱۵۵	۱۱	به حشرم بده نامه در دست راست	تجسم اعمال
				۱۱۹	۱۲	مَالِ هَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا	
				۱۱۹	۱۲	امتحانات، خود نمونه زنده‌ای از حساب الهی است	
۰/۱۸۲	۰/۶۳۱	۵	۴	۱۲۷	۱۰	از این ملاقات، چند روزی نگذشت که خسرو در گوشه‌ای، جان سپرد	ناشناختگی ماهیت مرگ
				۷۵	۱۱	چند بچه‌اش همگی در شیرخوارگی مرده بودند	
				۱۰۳	۱۱	پیام آورد که او را مَکْش که هنوز زمان مرگش فرانسیده است	
۱	-	۱۰۰/۰	۸۰			جمع	

همچنین، مطابق جدول (۶)، «تعداد کل مصادیق دریافت‌شده از کتاب‌های فارسی و نگارش دوره متوسطه دوم که در مقوله‌ی متافیزیک قرار گرفته‌اند، برابر با ۸۰ مورد است که بیش‌ترین فراوانی به زیرمقوله‌ی «معادباوری» و کم‌ترین فراوانی به زیرمقوله‌ی «احتضار (لحظه جان دادن) و انتقال» اختصاص دارد». ترتیب ضریب اهمیت این زیرمقوله‌ها به ترتیب عبارت است از: «جاودانگی روح پس از مرگ»، «تجسم اعمال»، «معادباوری»، «ناشناختگی ماهیت مرگ»، و «احتضار (لحظه جان دادن) و انتقال».

۵. میزان توجه و اهمیت به بعد فرهنگی مرگ‌آگاهی در کتاب‌های فارسی و نگارش دوره متوسطه دوم چقدر است؟

جدول (۷): میزان توجه و اهمیت به بعد فرهنگی

ضریب اهمیت شاخص‌ها نسبت به هم (Wj)	بار اطلاعاتی (Ej)	درصد فراوانی	فراوانی	شماره صفحه	پایه	مصادیق	زیرمقوله‌ها
۰/۶۳۴	۰/۹۸۲	۶۲	۳۱	۳۲	۱۰	عزاداری در کنار اسب امام حسین (ع)	مراسمات
				۷۳	۱۰	رو به قبله خوابانندیم.	
				۷۱	۱۱	حضور اهل قونیه در تشییع پیکر مولانا	
				۶۶	۱۲	از جانب او فاتح‌های برای این نویسنده بزرگ طلب کنم	
۰/۳۶۶	۰/۵۶۸	۳۸	۱۹	۱۴۱	۱۰	مزار او را می‌بوسید	یادبود مردگان
				۶۵	۱۲	در بین راه در کشور فرانسه یک ایستگاه وجود داشت که دسته گلی تازه در کنار بنایی یادبود نهاده بودند	
				۹۵	۱۲	سنگتان را بشویم و گلدانتان را آب بدهم	
۱	-	۱۰۰/۰	۵۰	جمع			

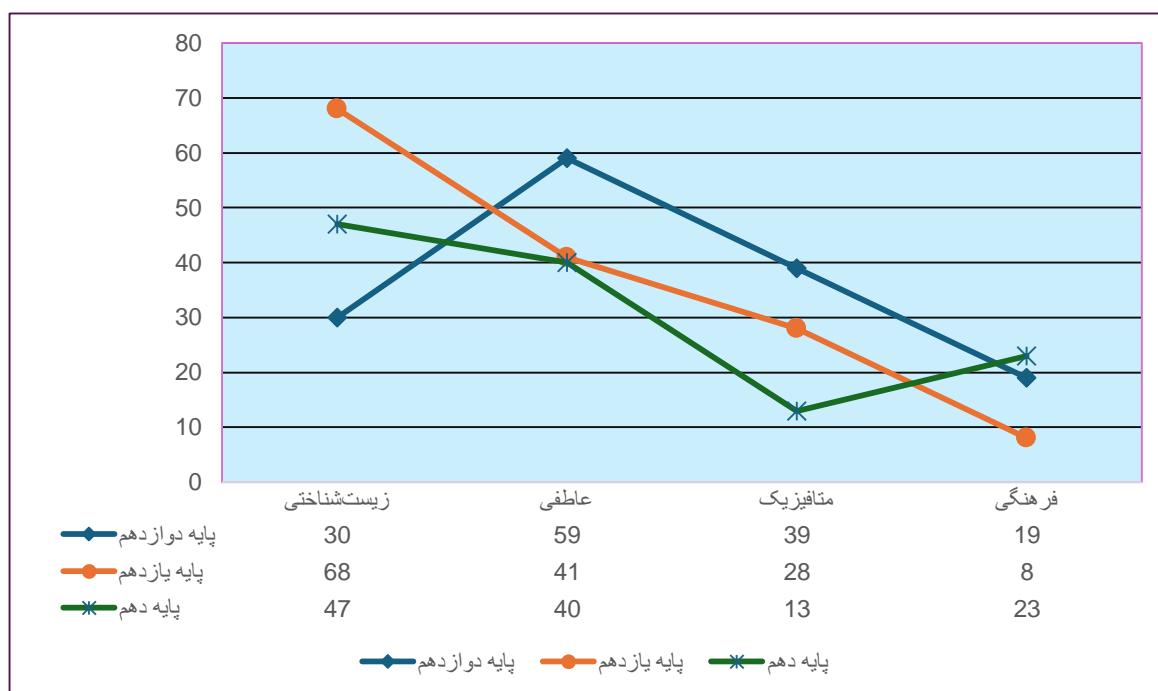
در خصوص مقوله‌ی فرهنگی، همان‌گونه که جدول (۷) نشان می‌دهد، «تعداد کل مصادیق دریافت‌شده از کتاب‌های فارسی و نگارش دوره متوسطه دوم برابر با ۵۰ مورد است که بیش‌ترین فراوانی به زیرمقوله‌ی «مراسمات عزاداری» و کم‌ترین فراوانی به زیرمقوله‌ی «یادبود مردگان» اختصاص دارد». اولویت‌بندی ضریب اهمیت زیرمقوله‌های فرهنگی مشابه ترتیب فراوانی آن‌ها بوده است.

۶. میزان توجه و اهمیت به مرگ‌آگاهی در کتاب‌های فارسی و نگارش دوره متوسطه دوم به تفکیک هر پایه چقدر است؟

جدول (۸): فراوانی مولفه‌های مرگ‌آگاهی در کتاب‌های فارسی و نگارش دوره متوسطه دوم به تفکیک پایه و میزان توجه و اهمیت به مرگ‌آگاهی

ضریب اهمیت پایه‌ها نسبت به هم (Wj)	بار اطلاعاتی (Ej)	جمع	فرهنگی	متافیزیک	عاطفی	زیست‌شناختی	زیرمقوله‌ها
۰/۳۴۰	۰/۹۲۶	۱۲۳	۲۳	۱۳	۴۰	۴۷	پایه دهم
۰/۳۱۴	۰/۸۵۸	۱۴۵	۸	۲۸	۴۱	۶۸	پایه یازدهم
۰/۳۴۶	۰/۹۴۳	۱۴۷	۱۹	۳۹	۵۹	۳۰	پایه دوازدهم
۱	-	۴۱۵	۵۰	۸۰	۱۴۰	۱۴۵	جمع فراوانی‌ها

در نهایت، برای مقایسه‌ی توزیع چهار مقوله‌ی مرگ آگاهی در پایه‌های مختلف، جدول (۸) نشان می‌دهد که «در پایه دهم، تعداد کل مصادیق برابر با ۱۲۳ مورد است که ۴۷ مورد به مقوله‌ی زیست‌شناختی، ۴۰ مورد به مقوله‌ی عاطفی، ۱۳ مورد به مقوله‌ی متافیزیک و ۲۳ مورد به مقوله‌ی فرهنگی اختصاص دارد». در پایه یازدهم، «تعداد کل مصادیق ۱۴۵ مورد بوده که ۶۸ مورد به مقوله‌ی زیست‌شناختی، ۴۱ مورد به مقوله‌ی عاطفی، ۲۸ مورد به مقوله‌ی متافیزیک و ۸ مورد به مقوله‌ی فرهنگی تعلق دارد». در پایه دوازدهم نیز، «تعداد کل مصادیق برابر با ۱۴۷ مورد است که از این تعداد، ۳۰ مورد مربوط به مقوله‌ی زیست‌شناختی، ۵۹ مورد مربوط به مقوله‌ی عاطفی، ۳۹ مورد مربوط به مقوله‌ی متافیزیک و ۱۹ مورد مربوط به مقوله‌ی فرهنگی است». در ادامه، در نمودار (۱) یافته‌های فوق ترسیم شده است. همچنین بررسی ضرایب اهمیت پایه‌های تحصیلی در پرداختن به مقوله‌ی مرگ آگاهی نشان می‌دهد پایه دوازدهم دارای بالاترین ضریب اهمیت است و پایه‌های دهم و یازدهم در اولویت بعدی قرار دارند.

نمودار (۱): فراوانی مولفه‌های مرگ آگاهی به تفکیک پایه

بررسی کلی یافته‌ها نشان می‌دهد که در مجموع کتاب‌های فارسی و نگارش دوره متوسطه دوم، مقوله‌ی «عاطفی» بالاترین ضریب اهمیت را در بازنمایی مؤلفه‌های مرگ آگاهی داشته و پس از آن «زیست‌شناختی» در جایگاه دوم قرار گرفته است. مقوله‌های «متافیزیک» و «فرهنگی» به ترتیب در اولویت‌های سوم و چهارم قرار دارند. این الگو در پایه‌های تحصیلی نیز تقریباً حفظ شده است؛ با این تفاوت که در پایه یازدهم، سهم مقوله‌ی زیست‌شناختی اندکی بیشتر از عاطفی بوده و در پایه دوازدهم، مقوله‌ی عاطفی با اختلاف قابل توجهی بیشترین بسامد را به خود اختصاص داده است.

به‌طور کلی، نتایج نشان می‌دهد که محتوای آموزشی کتاب‌ها بیش از آن که بر ابعاد فرهنگی یا

متافیزیکی مرگ‌آگاهی تأکید کند، بر جنبه‌های عاطفی و زیست‌شناختی آن متمرکز بوده است.

بحث و نتیجه‌گیری

در ادامه، با تکیه بر نتایج تحلیل شانون و مقایسه با پژوهش‌های پیشین، بازنمایی مرگ‌آگاهی به‌طور تفصیلی تبیین و تحلیل می‌شود تا نقش آموزشی، تربیتی و فرهنگی آن در کتاب‌های درسی روشن گردد.

بر اساس نتایج تحلیل آنتروپی شانون، در کتب درسی دوره متوسطه دوم، مقوله عاطفی بیشترین ضریب اهمیت و مقوله متافیزیک کمترین ضریب اهمیت را داراست. این یافته نشان می‌دهد که نظام آموزشی در بازنمایی مرگ‌آگاهی، بیشتر بر ابعاد هیجانی و روانشناختی مرگ تمرکز دارد، در حالی که پرداخت به جنبه‌های فلسفی و متافیزیکی محدود و سطحی است. با این وجود، توزیع مقوله‌ها در کتاب‌ها از توازن نسبی برخوردار است و همه ابعاد زیستی، عاطفی، فرهنگی و متافیزیکی به شکلی متناسب در متن‌ها حضور دارند، هرچند تأکید بر هر بعد متفاوت است. یافته‌های این پژوهش با مطالعات پیشین همسو است. پژوهش‌های نامجو و دیگران (۱۴۰۲)، ایمان‌زاده و دیگران (۱۴۰۳)، سونبول و چلیک (۲۰۲۳)، پائول و دیگران (۲۰۲۴)، دانیسون و کولمن (۲۰۲۴) و کور (۲۰۲۴) نشان می‌دهند که مرگ‌آگاهی، هرچند در برنامه‌های درسی، متون آموزشی و دیدگاه متخصصان مورد توجه قرار گرفته است، اما به‌صورت جامع و نظام‌مند ارائه نشده است. به عبارت دیگر، کتاب‌های درسی تنها بخش‌هایی از ابعاد مختلف مرگ‌آگاهی را بازنمایی می‌کنند و خلأهایی در تبیین عمیق، تعاملی و تلفیقی میان ابعاد مختلف وجود دارد. بازنمایی غالب مقوله عاطفی، به ویژه زیرمقوله «مرگ زندگی‌بخش (شهادت)»، با اهداف تربیتی و فرهنگی نظام آموزشی همسو است. این تمرکز، به تثبیت گفتمان انقلابی، ارزش‌های دفاع مقدس و بازتولید هویت ملی-مذهبی کمک می‌کند و پیامد آن ترویج مفاهیمی چون ایثار، شجاعت و وفاداری به جامعه و دین است. از سوی دیگر، مباحث متافیزیکی عمدتاً به صورت کلی و سطحی مطرح شده‌اند و تحلیل عمیق یا بازنمایی فلسفی پیچیده‌ای از مفاهیم جاودانگی روح، ماهیت مرگ و پرسش‌های وجودی ارائه نمی‌شود؛ این امر می‌تواند ناشی از احتیاط نظام آموزشی در مواجهه با پرسش‌های چالش‌برانگیز و پیچیده برای دانش‌آموزان باشد. به طور کلی، می‌توان گفت که بازنمایی مرگ‌آگاهی در کتاب‌های درسی ایران ترکیبی از اهداف تربیتی، فرهنگی و روانشناختی است؛ از یک سو بر تقویت هیجان‌ها و ارزش‌های ملی-مذهبی تأکید می‌شود و از سوی دیگر، ابعاد فلسفی و متافیزیکی با احتیاط و به صورت محدود ارائه شده‌اند. این رویکرد نشان می‌دهد که نظام آموزشی تلاش کرده است مرگ‌آگاهی را به شکلی منسجم اما محافظه‌کارانه در طول دوره متوسطه دوم بازنمایی کند، به گونه‌ای که هم نیازهای روانشناختی و تربیتی دانش‌آموزان تأمین شود و هم مواجهه با مفاهیم چالش‌برانگیز به تدریج و متناسب با توانایی شناختی آن‌ها انجام گیرد.

نتایج پژوهش نشان می‌دهد که در مقوله زیست‌شناختی، بیشترین ضریب اهمیت به زیرمقوله «غیرعملکردی جسم» و کمترین آن به «برگشت‌ناپذیری» اختصاص دارد. حذف زیرمقوله «علائم جسمانی مرگ» از تحلیل آنتروپی شانون به دلیل پراکندگی صفر، بیانگر آن است که در متون مورد بررسی، نشانه‌های مستقیم جسمانی مرگ کمتر بازنمایی شده‌اند. این امر می‌تواند ناشی از ملاحظات

فرهنگی و تابو بودن توصیف صریح مرگ در بافت فرهنگی ایران باشد، زیرا نظام آموزشی معمولاً از پرداختن به ابعاد جسمانی یا حسی مرگ پرهیز دارد تا از ایجاد اضطراب در دانش‌آموزان جلوگیری شود. در مقابل، تمرکز بر زیرمقوله «غیرعملکردی جسم» نشان می‌دهد که کتاب‌ها از طریق روایت‌ها، توصیف‌ها یا استعاره‌هایی بهره برده‌اند که بر توقف عملکردهای حیاتی بدن تأکید دارند. این نوع بازنمایی، مرگ را به صورت واقعیتی مشهود و ملموس در ذهن دانش‌آموزان تثبیت می‌کند. از منظر روان‌شناختی، مواجهه با چنین مصادیقی که واجد بار عاطفی بالا هستند، می‌تواند منطقه توسعه تقریبی یادگیرنده را فعال کند؛ زیرا درگیر شدن ذهن با مفاهیم احساسی و چندبعدی، موجب پردازش عمیق‌تر معنا می‌شود. بر این اساس، استفاده از واژگان عاطفی مانند «جنازه»، «بدن بی‌جان» یا توصیف صحنه‌های ملموس، نه صرفاً برای ایجاد تأثر، بلکه به منظور واقعی‌سازی مفهوم مرگ در تجربه ذهنی دانش‌آموزان عمل می‌کند. چنین واژگانی با ایجاد پیوند بین حس و معنا، زمینه انتقال از سطح دانشی به سطح فهم درونی را فراهم می‌سازند. از سوی دیگر، تشبیهات طبیعی و استعاره‌های برگرفته از محیط زیست (مانند پژمردگی، خاموشی یا افول) در متون به مثابه ابزارهای اجتماعی-فرهنگی عمل کرده‌اند که مرگ را از سطح پدیده‌ای ترسناک و رازآلود به سطحی آشنا و طبیعی منتقل می‌کنند. این امر با یافته‌های گلیگوروف (۲۰۲۳) در زیرمقوله «برگشت‌ناپذیری» همسو است، زیرا مرگ در هر دو بافت به عنوان پایانی قطعی و غیرقابل بازگشت معرفی می‌شود، هرچند در متون فارسی این مفهوم بیشتر به شکل قالبی و تکرارشونده بیان شده است. تفاوت بین پایه‌ها نیز قابل تأمل است؛ بیشترین توجه پایه یازدهم به مقوله زیست‌شناختی احتمالاً ناشی از تمرکز کتاب‌های این پایه بر مباحث علمی، فیزیولوژیک و علیت پدیده‌هاست، در حالی که در پایه دوازدهم به دلیل غلبه محتوای ادبی، اخلاقی و فلسفی، بازنمایی زیست‌شناختی مرگ کمرنگ‌تر شده است. به بیان دیگر، تفاوت سرفصل‌ها و اهداف تربیتی هر پایه، جهت‌گیری محتوای مربوط به مرگ را تعیین کرده است. در مجموع، می‌توان گفت کتاب‌های فارسی و نگارش دوره متوسطه دوم از یک‌سو با استفاده از استعاره‌های طبیعی و روایات تاریخی و دینی، مرگ را در قالبی فرهنگی و معنادار عرضه کرده‌اند، و از سوی دیگر، در برخی زیرمقوله‌ها، به‌ویژه «برگشت‌ناپذیری»، به دلیل تکرارهای کلیشه‌ای و فقدان عمق مفهومی، نتوانسته‌اند فرصت‌های یادگیری تأمل‌برانگیز فراهم آورند. بنابراین، گرچه بازنمایی مرگ در سطح زیست‌شناختی تا حدودی مؤثر بوده، اما از منظر توزیع و غنای مفهومی، هنوز نیازمند تنوع و پرداخت چندبعدی‌تر است.

نتایج پژوهش نشان می‌دهد که در مقوله عاطفی، بیشترین ضریب اهمیت مربوط به زیرمقوله «ارزشمندی مرگ زندگی‌بخش (شهادت)» و کمترین آن به «مرگ به عنوان نعمت (رهایی از عذاب)» اختصاص دارد. همچنین، زیرمقوله «امید به زندگی» به دلیل پراکندگی صفر از تحلیل آنتروپی شانون حذف شد. روند افزایشی مقوله عاطفی در پایه‌های بالاتر بیانگر آن است که کتاب‌های درسی متناسب با رشد شناختی و هیجانی دانش‌آموزان، در سطوح تحصیلی بالاتر تأکید بیشتری بر ابعاد روانی، اخلاقی و وجودی مرگ دارند. این یافته نشان می‌دهد که رویکرد نظام آموزشی در سال‌های پایانی تحصیل، از بازنمایی صرفاً توصیفی و عینی مرگ به سمت معناگرایی و تبیین‌های احساسی و اخلاقی آن سوق پیدا کرده است. زیرمقوله «ارزشمندی مرگ زندگی‌بخش (شهادت)» محور اصلی بازنمایی‌های عاطفی مرگ در کتاب‌های درسی است. در این متون، مرگ به عنوان پایان زیستی تلقی نمی‌شود، بلکه در قالب نوعی

تداوم معنوی و ارزشی بازنمایی می‌گردد. چنین تصویری با مفاهیمی چون ایثار، وفاداری به وطن، و فداکاری برای آرمان‌های الهی پیوند خورده و از نظر فرهنگی و ایدئولوژیک، در پی تثبیت ارزش‌های هویتی جامعه ایرانی - اسلامی است. مصادیقی چون دفاع مقدس و واقعه عاشورا در این میان نقش محوری دارند و مرگ در آن‌ها نه عامل اندوه، بلکه مظهر پویایی، رشد و تعالی روحی تصویر می‌شود. این یافته با نتایج پژوهش‌های افشار و سبحانی‌نژاد (۱۳۹۴) و نیز محمدی و رحمانی (۱۴۰۳) همخوان است که بر ارزش محور بودن مفهوم مرگ در نظام تربیتی ایران تأکید داشته‌اند. همچنین، پژوهش بالامورگان و فلورانس (۲۰۲۲) نیز نشان می‌دهد که در متون آموزشی سایر فرهنگ‌ها، بازنمایی عاطفی مرگ غالباً در پی ایجاد معنا و کاهش اضطراب وجودی از طریق روایت‌های قهرمانانه است؛ امری که با یافته‌های این تحقیق همسو است. در ادامه، نتایج پژوهش حاضر با مطالعات رحیمی و دیگران (۱۴۰۰)، ایمان‌زاده و دیگران (۱۴۰۳)، باک و دیگران (۲۰۲۳) و وایز و برونز (۲۰۲۵) نیز هم‌راستا است. این پژوهش‌ها بر جنبه‌ی موعظه‌ای و غفلت‌زدایی مرگ تأکید دارند و آن را به مثابه ابزاری برای بیداری اخلاقی و رشد درونی معرفی کرده‌اند. چنین نگرشی در کتاب‌های فارسی نیز مشاهده می‌شود، به‌ویژه در بخش‌هایی که مرگ را یادآور مسئولیت انسان در برابر خدا و جامعه معرفی می‌کند. از این منظر، تأکید بر «شهادت» نه فقط در خدمت انتقال یک ارزش دینی، بلکه به منزله‌ی سازوکار تربیتی برای القای مسئولیت‌پذیری، از خودگذشتگی و معناجویی در زندگی است. در مقابل، زیرمقوله «مرگ به عنوان نعمت (رهایی از عذاب)» کمترین ضریب اهمیت را داشته است. به نظر می‌رسد نظام آموزشی از بازنمایی مرگ در قالب «رهایی از درد و عذاب» پرهیز کرده است تا از تضعیف نگرش فعال و امیدوارانه نسبت به زندگی جلوگیری شود. چنین ملاحظه‌ای با اهداف تربیتی رسمی سازگار است که بر ترویج پویایی، تلاش و مقاومت در برابر دشواری‌ها تأکید دارد. حذف زیرمقوله «امید به زندگی» از تحلیل نیز نشانه‌ای قابل تأمل است. این حذف نشان می‌دهد که در کتاب‌های درسی، پیوند میان آگاهی از مرگ و ارزشمندی زندگی کمتر برجسته شده است. این در حالی است که یافته‌های پژوهش زندگی و دیگران (۱۳۹۹) بیان می‌کند که مرگ آگاهی می‌تواند موجب افزایش معنا، امید و مسئولیت در زندگی شود. بنابراین، ناهم‌سویی یافته‌های پژوهش حاضر با نتایج زندگی و دیگران (۱۳۹۹) نشان می‌دهد که در محتوای آموزشی ایران، مرگ هنوز بیش از آنکه عاملی برای ارتقای زیست آگاهانه باشد، ابزاری برای انتقال ارزش‌های دینی و فرهنگی تلقی می‌شود. در مجموع، می‌توان گفت مقوله عاطفی در کتاب‌های درسی فارسی و نگارش، بازتاب‌دهنده جهت‌گیری ایدئولوژیک و فرهنگی نظام آموزشی است که از طریق روایت‌های مذهبی و تاریخی، مرگ را در قالب مفاهیم متعالی مانند شهادت و ایثار معنا می‌بخشد. با وجود این، خلأ مضامین مربوط به امید، آرامش و پیوند مرگ با ارزش زندگی نشان می‌دهد که برای شکل‌گیری نگرش متعادل‌تر و وجودی‌تر به مرگ، نیاز به بازنگری در نحوه بازنمایی این مقوله در متون درسی وجود دارد.

تحلیل آنتروپی شانون در مقوله متافیزیک نشان می‌دهد که زیرمقوله «جاودانگی روح پس از مرگ» بیشترین ضریب اهمیت و زیرمقوله «تجسم اعمال» کمترین ضریب اهمیت را دارد. این یافته بیانگر آن است که کتاب‌های درسی، مرگ را عمدتاً به‌عنوان پدیده‌ای امیدآفرین و معنابخش بازنمایی می‌کنند، به‌طوری که تمرکز اصلی بر استمرار حیات روحانی و معنوی پس از مرگ قرار دارد. این رویکرد، همسو با روند افزایشی پرداخت به بعد متافیزیک در پایه دوازدهم نسبت به پایه‌های دهم و یازدهم است و نشان

می‌دهد که نظام آموزشی با توجه به توانایی بالاتر تفکر انتزاعی دانش‌آموزان در این پایه، مفاهیم پیچیده و انتزاعی مانند جاودانگی روح را با عمق بیشتری ارائه می‌کند. زیرمقوله «جاودانگی روح پس از مرگ» علاوه بر بازنمایی معنای زندگی پس از مرگ، نقش تربیتی و روانشناختی مهمی دارد. این بازنمایی می‌تواند به کاهش اضطراب وجودی دانش‌آموزان کمک کند و زندگی دنیوی را به‌عنوان بخشی از مسیر کلی وجود و تحقق ارزش‌های فردی و اجتماعی تفسیر کند. یافته‌های بالامورگان و فلورانس (۲۰۲۲) نیز این نتایج را تأیید می‌کند؛ این پژوهش نشان می‌دهد که در متون آموزشی، مرگ‌آگاهی شامل درک استمرار روح و ناشناختگی ماهیت مرگ است و با ایجاد زمینه‌ای برای معناگرایی و امیدبخشی، نگرش مثبت نسبت به مرگ و زندگی پس از آن شکل می‌دهد. در مقابل، زیرمقوله «تجسم اعمال» با وجود اینکه کمترین ضریب اهمیت را دارد، همچنان در متون آموزشی حفظ شده است. این بازنمایی بیشتر نقش مکانیسم نظارتی و اخلاقی دارد؛ به این معنا که با نمایش نتیجه اعمال فرد و ضرورت آگاهی از مرگ، مسئولیت‌پذیری و رفتار اخلاقی را تقویت می‌کند. با این حال، اثر آن بر آرامش روانی و امید به زندگی محدود است و به‌طور نسبی کمتر از جاودانگی روح، در تجربه روانی دانش‌آموزان مؤثر است. یافته‌های پژوهش رحیمی و دیگران (۱۴۰۰) نیز بر این جنبه تأکید دارند و مرگ‌آگاهی را شامل مضامینی همچون مشاهده نتایج اعمال و ضرورت آگاهی از مرگ معرفی کرده‌اند. در مجموع، مقوله متافیزیک در کتاب‌های درسی دوره متوسطه دوم نشان‌دهنده یک رویکرد ترکیبی است: از یک سو، تأکید بر ادامه زندگی روحی و معنایی پس از مرگ، بعد روانشناختی و امیدبخشی را تقویت می‌کند و از سوی دیگر، بازنمایی محدود مکانیسم‌های نظارتی مانند تجسم اعمال، هدف تربیتی و اخلاقی دارد. این ترکیب نشان می‌دهد که نظام آموزشی تلاش کرده است تا مرگ را هم به‌عنوان تجربه‌ای معنابخش و هم به‌عنوان ابزاری برای پرورش اخلاق و مسئولیت فردی بازنمایی کند، هرچند تأثیر نسبی هر زیرمقوله بر تجربه روانی دانش‌آموزان متفاوت است.

نتایج پژوهش نشان می‌دهد که در مقوله فرهنگی، زیرمقوله «مراسمات عزاداری» بیشترین و زیرمقوله «یادبود مردگان» کمترین ضریب اهمیت را دارند. این یافته بیانگر آن است که کتاب‌های درسی دوره متوسطه دوم، مرگ را عمدتاً در قالب رویدادهای جمعی و آیینی بازنمایی می‌کنند و تأکید اصلی بر مناسک و مراسم مذهبی است که جامعه را حول مفاهیم مشترک مذهبی و فرهنگی متحد می‌کند. توجه به این مقوله در پایه‌های دهم تا دوازدهم نوسان دارد و نشان می‌دهد که نظام آموزشی سعی دارد با توجه به رشد شناختی و اجتماعی دانش‌آموزان، میزان و نوع بازنمایی فرهنگی مرگ را تنظیم کند، هرچند تمرکز بر بعد جمعی و آیینی، همواره برجسته‌تر از بازنمایی فردی بوده است. بازنمایی پررنگ مراسمات عزاداری مذهبی در کتاب‌های درسی، کارکردهای چندلایه دارد. از منظر فرهنگی و اجتماعی، این بازنمایی به تثبیت هویت جمعی، انسجام اجتماعی و همبستگی گروهی کمک می‌کند، زیرا شرکت در مراسم مشترک عزاداری، دانش‌آموزان را با ارزش‌ها، نمادها و روال‌های فرهنگی جامعه آشنا می‌سازد. از دیدگاه تربیتی، تمرکز بر مراسمات مذهبی، فضایی برای تلقین اخلاقی و انتقال آموزه‌های دینی فراهم می‌آورد و دانش‌آموزان را با مفاهیمی چون احترام به سنت‌ها، وفاداری به خانواده و جامعه، و احساس مسئولیت جمعی آشنا می‌کند. این یافته با پژوهش رشیدوش (۱۴۰۳) همسو است که تأکید دارد بازنمایی آیین‌ها و مناسک مذهبی در متون آموزشی می‌تواند نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌دهی هویت

فرهنگی و اجتماعی نوجوانان داشته باشد. در مقابل، زیرمقوله «یادبود مردگان» که شامل بازنمایی‌های فردی و خصوصی مرتبط با مرگ است، کمترین ضریب اهمیت را دارد. این کم‌رنگی نشان می‌دهد که نظام آموزشی، برخلاف تأکید بر هویت جمعی و مراسمات عمومی، کمتر به تجارب فردی و یادبودهای شخصی توجه کرده است. غفلت از این بعد فردی می‌تواند باعث شود که دانش‌آموزان تجربه مرگ را صرفاً به عنوان یک رویداد اجتماعی و آیینی ببینند و پیوندهای روانشناختی و عاطفی شخصی با فقدان و خاطره‌سازی فردی کمتر تقویت شود. به عبارت دیگر، بازنمایی فرهنگی مرگ در کتاب‌های درسی، بیشتر نقش اجتماعی و نمادین دارد و کمتر به بعد شخصی و معنای فردی مرگ پرداخته است. به طور کلی، مقوله فرهنگی در کتاب‌های درسی نشان‌دهنده رویکردی است که بر تقویت هویت جمعی، انسجام اجتماعی و انتقال ارزش‌های فرهنگی و مذهبی تمرکز دارد، در حالی که بازنمایی فردی و خصوصی مرگ، مانند یادبودهای شخصی و خاطره‌سازی‌های فردی، در اولویت پایین‌تری قرار گرفته است. این رویکرد، هرچند از نظر تربیتی و فرهنگی اثر مثبت در انسجام اجتماعی دارد، اما می‌تواند تجربه شخصی و عاطفی دانش‌آموزان از مرگ و فقدان را محدود کند و بر غنای روانشناختی این تجربه تأثیر بگذارد.

تحلیل تغییرات ضریب اهمیت چهار مقوله زیست‌شناختی، عاطفی، متافیزیک و فرهنگی در کتاب‌های ادبیات فارسی دوره متوسطه دوم نشان می‌دهد که با ارتقای پایه تحصیلی، محتوای مرتبط با مرگ‌آگاهی از جنبه‌های عینی و زیست‌شناختی به سمت جنبه‌های ذهنی، عاطفی و متافیزیکی حرکت می‌کند. این روند تغییر نشان‌دهنده طراحی تدریجی و هوشمندانه محتوای آموزشی است که با رشد شناختی و توانایی‌های فکری و هیجانی دانش‌آموزان در پایه‌های بالاتر همخوانی دارد. به عبارت دیگر، در پایه دهم تمرکز بیشتر بر ابعاد ملموس و عینی مرگ است، در پایه یازدهم توجه به ابعاد عاطفی و فرهنگی افزایش می‌یابد و در پایه دوازدهم، بازنمایی متافیزیکی و معنابخش مرگ برجسته می‌شود. این تحول ممکن است با اهداف تربیتی نظام آموزشی نیز همسو باشد؛ نظام آموزشی به تدریج دانش‌آموزان را برای مواجهه با پرسش‌های اساسی زندگی، همچون معنا و هدف زندگی، مسئولیت اخلاقی و تجربه معنوی مرگ آماده می‌کند. به عبارت دیگر، این روند بازنمایی، به نوعی پل میان آموزش رسمی و رشد وجودی و تفکر انتزاعی نوجوانان در پایه‌های بالاتر ایجاد می‌کند. نتایج تحلیل آنتروپی‌شانون نشان می‌دهد که پایه دوازدهم بالاترین اولویت را در پرداختن به مرگ‌آگاهی دارد. این امر می‌تواند به نقش این پایه به عنوان آستانه ورود به زندگی بزرگسالی و مواجهه با مفاهیم پیچیده‌تر زندگی مرتبط باشد؛ مفاهیمی که شامل درک معنای زندگی، هدفمندی و مرگ به عنوان پدیده‌ای اخلاقی و معنوی هستند. پایه‌های دهم و یازدهم نیز به ترتیب در اولویت‌های بعدی قرار دارند، هرچند تفاوت ضرایب میان پایه‌ها کم است، اما همین تفاوت‌های جزئی بازتاب‌دهنده برنامه‌ریزی دقیق و آگاهانه در توزیع محتوای مرتبط با مرگ‌آگاهی در طول دوره متوسطه دوم است. به طور کلی، می‌توان گفت که نظام آموزشی در بازنمایی مرگ‌آگاهی، از مرحله‌ای ملموس و عینی شروع کرده و با رشد پایه تحصیلی، به سطوح بالاتر شناختی، عاطفی و معنوی می‌رسد. این رویکرد نشان‌دهنده هم‌خوانی میان طراحی محتوای درسی و نیازهای روانشناختی، شناختی و تربیتی دانش‌آموزان است و به شکل مؤثری می‌تواند آنان را برای مواجهه با پرسش‌های بنیادین وجودی و اجتماعی آماده کند.

با توجه به یافته‌های پژوهش، پیشنهادهای کاربردی زیر ارائه می‌شوند تا بازنمایی مرگ‌آگاهی در کتاب‌های فارسی و نگارش دوره متوسطه دوم، جامع‌تر، متوازن‌تر و همسو با رشد شناختی و عاطفی دانش‌آموزان باشد.

- یافته‌ها نشان داد که مقوله زیست‌شناختی با ضریب اهمیت بالا بازنمایی شده، اما زیرمقوله «علائم جسمانی مرگ» کم‌رنگ بود. بر این اساس، پیشنهاد می‌شود محتوای علمی مرتبط با مرگ بالینی، مرگ مغزی و فرایند طبیعی پیری، با زبانی ساده و در قالب متن‌های علمی-ادبی، نمودارها و تصاویر آموزشی ارائه شود تا درک دانش‌آموزان از جنبه‌های واقعی و زیستی مرگ تقویت گردد.

- غیاب زیرمقوله «امید به زندگی» ممکن است نگاه دانش‌آموزان را نسبت به مرگ نگران‌کننده کند. لذا افزودن متون الهام‌بخش، داستان‌های معناگرا و تمرین‌های نگارشی که به تداوم زندگی، بازیابی امید پس از فقدان و معنابخشی به رنج می‌پردازند، پیشنهاد می‌شود تا تعادل روانی و مهارت‌های هیجانی دانش‌آموزان حفظ شود.

- زیرمقوله‌هایی مانند «تجسم اعمال» با ضریب پایین اهمیت مواجه بودند. ارائه این مفاهیم در قالب روایت‌های تمثیلی، پرسش‌های نگارشی غیرمستقیم و ارتباط با مفاهیم «جاودانگی روح» و «معادباوری» توصیه می‌شود تا هم درک مفهومی دانش‌آموزان افزایش یابد و هم مواجهه با ابعاد اخلاقی و تربیتی مرگ‌آگاهی تقویت شود.

- بازنمایی «مراسمات عزاداری» پررنگ و «یادبود مردگان» کم‌رنگ بود. برای متوازن کردن ابعاد فرهنگی، پیشنهاد می‌شود توجه بیشتری به یادبود فردی داده شود؛ این کار می‌تواند از طریق معرفی آیین‌های محلی یادبود، بازتاب آن در ادبیات فارسی و فعالیت‌های دانش‌آموزی مانند نوشتن متون ادبی و پژوهش درباره شخصیت‌ها صورت گیرد. این اقدام علاوه بر تقویت حس هویت فرهنگی و انسجام اجتماعی، تجربه فردی مرگ را نیز برای دانش‌آموزان ملموس‌تر می‌سازد.

- با ارتقای پایه تحصیلی، توجه به ابعاد ذهنی، عاطفی و متافیزیکی افزایش می‌یابد. طراحی محتوا به صورت پلکانی، منسجم و هم‌افزا از پایه دهم تا دوازدهم باعث عمق‌بخشی تدریجی درک دانش‌آموزان از مفاهیم چندبعدی مرگ‌آگاهی می‌شود.

- برای ایجاد درک جامع، مفاهیم مرگ‌آگاهی می‌توانند با درس‌هایی مانند تاریخ، علوم، دین و زندگی، هنر و انشا تلفیق شوند. مثال‌ها شامل پروژه‌های دانش‌آموزی درباره آرامگاه شخصیت‌ها، مصاحبه با سالمندان درباره آیین‌های قدیمی و نگارش انشا با مضمون «اگر فردا آخرین روز زندگی‌تان بود، چه می‌کردید؟» است. این رویکرد، فهم شخصی، عاطفی و عمیق‌تر از مرگ را در دانش‌آموزان تقویت می‌کند.

- نظام آموزشی با ارزیابی مداوم محتوا و نظرخواهی از معلمان و دانش‌آموزان می‌تواند کیفیت آموزش مرگ‌آگاهی را بهبود دهد و اطمینان حاصل کند که کتاب‌ها همواره پویایی، کارآمدی و انطباق با نیازهای روانشناختی و تربیتی دانش‌آموزان را حفظ می‌کنند.

اجرای پیشنهادهای فوق می‌تواند مرگ را از پدیده‌ای ترسناک و انتزاعی به موضوعی طبیعی، تأمل‌برانگیز و انسان‌ساز تبدیل کند. این اقدامات ضمن تقویت مهارت‌های هیجانی، تربیتی و فرهنگی دانش‌آموزان، بازنمایی مرگ‌آگاهی در کتاب‌های فارسی و نگارش را جامع‌تر و متوازن‌تر می‌سازند و تجربه‌ای چندبعدی از مواجهه با مفهوم مرگ ایجاد می‌کنند.

با توجه به آن که هر پژوهشی محدودیتی دارد، نتایج پژوهش حاضر مختص به کتاب‌های فارسی و نگارش دوره متوسطه دوم بوده و قابل تعمیم به سایر کتب و دوره‌ها نیست. همچنین، به دلیل ماهیت تفسیری پژوهش‌های کیفی، ممکن است تحلیل‌های متفاوتی از داده‌ها ارائه شود. علاوه بر این، تحلیل محتوای متون ادبی، به خصوص شناسایی مقوله‌های غیرصریح مرگ‌آگاهی، فرآیندی زمان‌بر و دشوار بود که پیشرفت پژوهش را کند کرد.

ملاحظات اخلاقی

نویسندگان اصول اخلاقی را در انجام و انتشار این پژوهش علمی رعایت نموده‌اند و این موضوع مورد تأیید همه آنهاست.

مشارکت نویسندگان

همه نویسندگان به طور مساوی در مفهومی سازی مقاله و نگارش نسخه‌های اصلی و بعدی پیشنهادها مشارکت داشتند.

تعارض منافع

بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

حامی مالی

این تحقیق از هیچ کمک مالی خاصی از نهادهای عمومی، تجاری یا غیرانتفاعی دریافت نکرده است.

قدردانی

بدین وسیله از افرادی که در پژوهش حاضر، یاریگر این پژوهش بودند، تقدیر و تشکر به عمل می‌آید.

منابع

- قرآن کریم (۱۳۹۳). ترجمه ناصر مکارم شیرازی. قم: کاتبان وحی.
- آذر، عادل (۱۳۸۰). بسط و توسعه روش آنتروپی شانون برای پردازش داده‌ها در تحلیل محتوی. *علوم انسانی دانشگاه الزهرا (س)*، ۱۱ (۳۷ و ۳۸)، ۱-۱۸.
- اسماعیلی، رضا، معمار، ثریا، و رؤوفی منش، صدیقه (۱۳۹۰). بررسی مفهوم هویت فرهنگی ایران در کتاب‌های کودکان در سه سال ۱۳۷۵، ۱۳۸۰ و ۱۳۸۵. *مطالعات فرهنگ ارتباطات*، ۱۲ (۱۳)، ۹-۴۰.
- <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.20088760.1390.12.13.1.6>
- افشار، عبدالله و سبحانی‌نژاد، مهدی (۱۳۹۴). بررسی مفاهیم ایثار و شهادت در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی. *پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی*، (۲۴)، ۱۳۲-۱۷۱.
- https://iej.ihu.ac.ir/article_200881.html
- اکبرزاده، فریبا، دهباشی، مهدی، و شانظری، جعفر (۱۳۹۳). بررسی و تحلیل تطبیقی مرگ و معنای زندگی از دیدگاه مولوی و هایدگر. *الهیات تطبیقی*، ۵ (۱۱)، ۱-۲۰.
- <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.20089651.1393.5.11.1.8>
- ایمان‌زاده، فریبا، مجنون‌پور، مهتاب، زینالی، بابک و اصلانی، محمدصادق (۱۴۰۳). مرگ‌آگاهی با تاکید بر نقش باور به مرگ در رعایت انصاف، عدالت اجتماعی و حقوق همگان. *همایش پژوهش‌های مدیریت و علوم انسانی در ایران*، ۱۸ (۱۸)، ۵۱۳-۵۲۴.
- <https://civilica.com/doc/2119276>
- بناهان، مریم و طرازمنفرد، فاطمه (۱۴۰۰). مرگ‌آگاهی و دلالت‌های تربیتی آن در افزایش آرامش با تکیه بر روایات معصومین علیهم السلام. *پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی*، ۲۹ (۵۳)، ۳۱-۶۴.
- <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.22516972.1400.29.53.2.8>
- پاکدل، محبوبه، سرمد، زهره و نورایی‌نیا، زهره (۱۴۰۴). تحلیل و بررسی معناشناختی استعاره مفهومی مرگ در غزلیات سنایی غزنوی. *پژوهش‌های معناشناختی متون ادبی*، ۳ (۲)، ۹۷-۱۲۴.
- <https://doi.org/10.22034/sslt.2025.2062629.1110>
- پناهی‌توانا، صادق و معروفی، یحیی (۱۳۹۵). جایگاه مولفه‌های هویت فرهنگی در کتاب ادبیات فارسی (تحلیل محتوا). *پژوهش در برنامه‌ریزی درسی*، ۲ (۲۳)، ۸۹-۱۰۱.
- <https://sanad.iau.ir/fa/Article/897704>
- خامنه‌ای، سیدمحمد (۱۳۸۵). متافیزیک و ماهیت مرگ. *کنگره حقوق بشر. کرسی حقوق بشر دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی*. ش ۱۵۰.
- خوشبخت، فریبا (۱۳۸۹). بررسی مفهوم مرگ در ادبیات کودک ایران تحلیل محتوای ۹ کتاب داستان. *مطالعات ادبیات کودک*، ۱ (۱)، ۱۲۹-۱۴۱.
- <https://doi.org/10.22099/jcls.2012.454>
- رحیمی، علیرضا، فرح‌بخش، کیومرث و نعیمی، ابراهیم (۱۴۰۰). مطالعه مرگ‌آگاهی از نظر جوانان و پیامدهای آن در زندگی. *رویش روان‌شناسی*، ۱۰ (۸)، ۲۳۲-۲۱۹.
- <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.2383353.1400.10.8.1.5>

رشیدوش، وحید (۱۴۰۳). مولفه‌های مردم‌شناسی نمادهای آئینی ماه محرم و کارکردهای آن. جامعه و سیاست، ۲ (۲)، ۱-۱۶. <https://sanad.iau.ir/Journal/jsp/Article/1126742>

رضانیا، حمید و اعتمادی‌نیا، مجتبی (۱۳۹۳). تجربه‌های نزدیک به مرگ؛ بررسی چیستی و نحوه دلالت آن در اثبات حیات پس از مرگ. پژوهش‌های ادیانی، ۲ (۳)، ۸۹-۱۰۸. https://adyan.urd.ac.ir/article_111496.html

زند، سعید، رحیمی، علیرضا و موسوی‌نسل، مریم‌سادات (۱۳۹۹). پیامدهای مرگ‌آگاهی در زندگی نوجوانان: یک مطالعه کیفی. پژوهش‌های مشاوره، ۱۹ (۷۶)، ۲۰۹-۲۳۳. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.2717400.1399.19.76.10.8>

سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی (۱۴۰۳). فارسی (۱) - پایه دهم دوره دوم متوسطه. تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.

سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی (۱۴۰۳). فارسی (۲) - پایه یازدهم دوره دوم متوسطه. تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.

سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی (۱۴۰۳). فارسی (۳) - پایه دوازدهم دوره دوم متوسطه. تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.

سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی (۱۴۰۳). نگارش (۱) - پایه دهم دوره دوم متوسطه. تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.

سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی (۱۴۰۳). نگارش (۲) - پایه یازدهم دوره دوم متوسطه. تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.

سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی (۱۴۰۳). نگارش (۳) - پایه دوازدهم دوره دوم متوسطه. تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.

صالحی، اکبر، و اکبرزاده، فهیمه (۱۳۹۴). تحلیل تطبیقی دیدگاه اسلامی و آرای مارتین هایدگر در زمینه مرگ‌آگاهی و پیامدهای آن بر سبک زندگی. پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۲۳ (۲۶)، ۵۹-۸۳. https://iej.ihu.ac.ir/article_200890.html

طهماسب‌نژاد، صبورا و آریین، خدیجه (۱۳۹۹). بررسی رابطه بین شیوه‌های فرزندپروری مادران با پایگاه هویت و دینداری دانش‌آموزان دختران دوره متوسطه دوم. مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، ۵ (۳): ۸۳-۱۰۰. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.25883151.1399.5.3.5.0>

عرفانی‌راد، فاطمه و صادقی‌فیروزجا، فاطمه (۱۴۰۲). بررسی باور به مرگ و معاد در کتاب‌های فارسی و دینی دوره اول و دوم متوسطه. ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر، ۵ (۵۴)، ۱-۲۱. <https://civilica.com/doc/1811958>

غلامی، سمیه و حسینی، محمد (۱۴۰۰). بازنمایی تجربه زیسته والدین از چگونگی پاسخ‌دهی به سؤالات دینی فرزندان مقطع ابتدایی. *مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*، ۶ (۱): ۹۹-۱۲۲.

<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.25883151.1400.6.1.6.4>

فاضلی، فیروز و هوشیار محبوب، مجتبی (۱۴۰۳). مفهوم مرگ در تفکر پسامدرن با توجه به ادبیات پسامدرنیستی. *پژوهش‌نامه‌ی مکتب‌های ادبی*، ۸ (۲۵): ۱۰۰-۱۲۴.

<https://doi.org/10.22080/rjls.2023.25649.1403>

کریمی، هاشم، علی اکبری، نسرین و نقشبندی، زانیار (۱۴۰۲). بررسی تطبیقی استعاره‌های مفهومی مرگ و زندگی در شعار یزدان‌الله به‌زاد کرمانشاهی. *بلاغت کاربردی و نقد بلاغی*، ۲ (۲): ۱۱۹-۱۳۳.

<https://doi.org/10.30473/prl.2025.69844.2099>

کلاگر، یگانه و باقرپور، معصومه (۱۳۹۸). تأثیر آموزش با مدل تغییر مفهومی بر نگرش به مرگ در دانش آموزان دختر پایه دهم دوره متوسطه. *مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*، ۴ (۳): ۱۷۹-۱۹۴.

<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.25883151.1398.4.3.2.0>

گرچی، مصطفی و اعرجی، هدیه (۱۳۹۷). بررسی مرگ در ادبیات کودک و نوجوان. *اورمزد*، ۱۱ (۴۵): ۱۶-۴.

<https://sid.ir/paper/520880/fa>

محمدزاده، حسین، قبادی، الهه و احمدی، یعقوب (۱۴۰۰). دانسته‌های فرهنگ مرگ و مرثیه در روستای شجاع‌آباد. *دانش‌های بومی ایران*، ۸ (۱۵): ۱۹۹-۲۴۲.

<https://doi.org/10.22054/qjik.2022.65740.1297>

محمدی، مهدی و رحمانی، نفیسه (۱۴۰۳). بررسی مؤلفه شهید و شهادت در اشعار سروده شده برای کودکان و نوجوانان بین سال‌های ۱۳۵۷-۱۳۹۵. *علمی تربیت اسلامی*، ۱۹ (۴۸): ۷-۲۷.

<https://doi.org/10.30471/edu.2024.9566.2804>

نامجو، فاطمه؛ اسدپور، سارا؛ و یاری‌دهنوی، مراد (۱۴۰۲). بررسی مفهوم مرگ در گزیده‌ای از آثار ترجمه شده ادبیات کودک (مطالعه موردی شش کتاب داستانی-تصویری). *تفکر و کودک*، ۱۴ (۲): ۳۰۵-۳۳۰.

<https://doi.org/10.30465/fabak.2022.39993.2061>

نیکدل، جهانگیر (۱۴۰۰). رابطه ترس از مرگ و سلامت روان در دانشجویان دختر و پسر. *روانشناسی و علوم رفتاری ایران*، ۶ (۲۵): ۹۷-۱۰۴.

<https://psyj.ir/user/articles/2970>

یاری‌دهنوی، مراد، اسدپور، سارا و پدرام، سعیده (۱۴۰۲). پدیدارشناسی پرسش‌های دینی دانش آموزان و تحلیل کتب درسی دین و زندگی براساس آنها. *مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*، ۸ (۳): ۱۴۸-۱۲۹.

<http://dx.doi.org/10.61186/qaiie.8.3.5>

References

- Abdel-Khalek, A., M. (1998). The structure and measurement of death obsession. *Personality and Individual Differences*. 24, 159-165. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(97\)00147-X](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(97)00147-X)
- Adams, Kate., Erle, Sibylle., Ungerer, Sophie., Sossi, Marina. (2025). Supporting Primary Teachers to Address Loss and Death in the Classroom: A Case Study of an Interdisciplinary, Creative

- Pedagogical Intervention Using Education, Children's Literature, Architecture/Design and the Arts. *Pastoral Care in Education*, v43, (2), 162-185. <https://doi.org/10.1080/02643944.2024.2327447>
- Adel, A., (2001). The Development and Expansion of Shannon's Entropy Method for Data Processing in Content Analysis. *Al-Zahra University Humanities Journal*, 11(37 & 38), 1-18. <https://sid.ir/paper/13863/fa> [In Persian]
- Afshar, A., & Sobhaninejad, M. (2015). The study of the concepts of sacrifice and martyrdom in primary school textbooks. *Research in Issues of Islamic Education*, (24), 132-171. https://iej.ihu.ac.ir/article_200881.html?lang=en[In Persian]
- Akbarzadeh, F., Dehbashi, M., & Shanzari, J. (2014). Comparative study and analysis of death and the meaning of life from the perspectives of Rumi and Heidegger. *Comparative Theology*, 5(11), 1-20. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.20089651.1393.5.11.1.8> [In Persian]
- Baek, M.-W.; Woo, B.-D.; Choi, J.; Kim, G.-M.; Shin, C.-H. (2023). A case study of the death awareness education for korean adolescents. *Res. Inst. Korean Educ*, 41, 46-73. <https://doi.org/10.22327/kei.2023.41.1.046>.
- Balamurugan, Subha; Dr. S. Florence. (2022). Death as a Recurrent Theme in Emily Dickinson's Select Poems. *SPECIALUSISUGDYMAS/ SPECIALEDUCATION*, 1(43), 2752-2760. <https://sumc.lt/index.php/se/issue/archive>
- Banahan, M., & Tarazmanfard, F. (2021). Death awareness and its educational implications in increasing peace with emphasis on the narrations of the Infallibles (peace be upon them). *Research in Issues of Islamic Education*, 29(53), 31-64. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.22516972.1400.29.53.2.8> [In Persian]
- Corr, C. A. (2024). Some personal reflections on the history and current status of textbooks in the field of death, dying, and bereavement. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, <https://doi.org/10.1177/00302228241247590>
- Danielson, K., & Colman, H. (2024). Supporting Children Through Grief: A Content Analysis of Picturebooks About Death. *Early Childhood Education Journal*, 52(7), 1413-1422. <https://doi.org/10.1007/s10643-023-01529-0>
- Emanzadeh, F., Majnoonpour, M., Zinali, B., & Aslani, M. (2024). Death awareness "with emphasis on the role of belief in death in observing fairness, social justice and the rights of all". *Conference of Management and Humanities Research in Iran*, 18(18), 513-524. <https://civilica.com/doc/2119276> [In Persian]
- Erfanianrad, F., & Sadeghifiruzja, F. (2023). Investigation of belief in death and resurrection in Persian and religious textbooks of the first and second periods of secondary education. *Payashahr Monthly Scientific Specialized Journal*, 5 (54), 1-21. <https://civilica.com/doc/1811958> [In Persian]
- Esmaili, R., Memar, S., & Raoufi Manesh, S. (2011). Investigation of the concept of Iranian cultural identity in children's books in three years 1996, 2001, and 2006. *Culture-Communication Studies*, 12 (13), 9-40. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.20088760.1390.12.13.1.6> [In Persian]

- Fazeli, F., & Hooshyar Mahboob, M. (2024). The concept of death in postmodern thought with regard to postmodernist literature. *Research Journal of Literary Schools*, 8 (25), 100-124. <https://doi.org/10.22080/rjls.2023.25649.1403> [In Persian]
- Fernández-Alcántara, M., de los Santos-Roig, M., Pérez-Marfil, M. N., Cruz-Quintana, F., Vázquez-Sánchez, J. M., & Montoya-Juárez, R. (2021). A New Instrument to Assess Children's Understanding of Death: Psychometrical Properties of the EsCoMu Scale in a Sample of Spanish Children. *Children*, 8 (2), 125. <https://doi.org/10.3390/children8020125>
- Gholami, S., & Hosseini, M. (2021). Representation of parents' lived experience of how to answer the religious questions of elementary school children. *Applied Issues in Islamic Education*, 6 (1), 99-122. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.25883151.1400.6.1.6.4> [In Persian]
- Gligorov, N. (2023, October). Is Death Irreversible?. In *The Journal of Medicine and Philosophy: A Forum for Bioethics and Philosophy of Medicine*, 48 (5), 492-503. US: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/jmp/jhad027>
- Gorji, M., & Araj, H. (2018). Investigation of death in children's and adolescents' literature. *Ormazd*, 11 (45), 4-16. <https://sid.ir/paper/520880/fa> [In Persian]
- Holy Quran*. (2014). Translated by Nasser Makarem Shirazi. Qom: Katban Wahi
- Kalagar, Y., & Bagherpour, M. (2019). The effect of teaching with the conceptual change model on the attitude towards death in tenth grade female students. *Applied Issues in Islamic Education*, 4 (3), 179-194. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.25883151.1398.4.3.2.0> [In Persian]
- Karami, H., Aliakbari, N., & Naghshbandi, Z. (2023). Comparative study of conceptual metaphors of death and life in the slogan of Yadollah Behzad Kermanshahi. *Applied Rhetoric and Rhetorical Criticism*, (2), 119-133. <https://doi.org/10.30473/prl.2025.69844.2099> [In Persian]
- Khamenei, S. M. (2006). Metaphysics and the nature of death. *Human Rights Congress*. Human Rights Chair, Faculty of Law, Shahid Beheshti University. No. 150. [In Persian]
- Khoshbakht, F. (2010). Investigating the concept of death in Iranian children's literature: Content analysis of 9 story books. *Journal of Children's Literature Studies*, 1(1), 129-141. <https://doi.org/10.22099/jcls.2012.454> [In Persian]
- Mohammadi, M., & Rahmani, N. (2024). Investigating the component of martyr and martyrdom in poems composed for children and adolescents between 1979-2016. *Islamic Education Science*, 19 (48), 7-27. <https://doi.org/10.30471/edu.2024.9566.2804> [In Persian]
- Mohammadzadeh, H., Ghobadi, E., & Ahmadi, Y. (2021). Knowledge of death culture and elegy in Shojaeabad village. *Iranian Indigenous Knowledge*, 8 (15), 199-242. <https://doi.org/10.22054/qjik.2022.65740.1297> [In Persian]
- Namjoo, F., Asadpour, S., & Yari Dehnavi, M. (2023). Investigation of the concept of death in a selection of translated children's literature works (case study of six picture story books). *Thought and Child*, 14 (2), 305-330. <https://doi.org/10.30465/fabak.2022.39993.2061> [In Persian]

- Nikdel, J. (2021). The relationship between fear of death and mental health in male and female students. *Iranian Journal of Psychology and Behavioral Sciences*, 6 (25), 97-104. <http://noo.rs/4V2B8> [In Persian]
- Organization for Educational Research and Planning. (2024). *Persian (1) - Grade 10, second period of secondary education*. Tehran: Iran Textbook Publishing Company. [In Persian]
- Organization for Educational Research and Planning. (2024). *Persian (2) - Grade 11, second period of secondary education*. Tehran: Iran Textbook Publishing Company. [In Persian]
- Organization for Educational Research and Planning. (2024). *Persian (3) - Grade 12, second period of secondary education*. Tehran: Iran Textbook Publishing Company. [In Persian]
- Organization for Educational Research and Planning. (2024). *Writing (1) - Grade 10, second period of secondary education*. Tehran: Iran Textbook Publishing Company. [In Persian]
- Organization for Educational Research and Planning. (2024). *Writing (2) - Grade 11, second period of secondary education*. Tehran: Iran Textbook Publishing Company. [In Persian]
- Organization for Educational Research and Planning. (2024). *Writing (3) - Grade 12, second period of secondary education*. Tehran: Iran Textbook Publishing Company. [In Persian]
- Pakdel, M., Sarmad, Z., & Nouraeenia, Z. (2025). Semantic analysis of the conceptual metaphor of death in Sanai Ghaznavi's ghazals. *Semantic Research in Literary Texts*, 3 (2), 97-124. <https://doi.org/10.22034/sslt.2025.2062629.1110> [In Persian]
- Panahi Tavana, S., & Maroufi, Y. (2016). The position of cultural identity components in the Persian literature book (content analysis). *Research in Curriculum Planning*, 2 (23), 89-101. <https://sid.ir/paper/504162/fa> [In Persian]
- Paul, S., Del Carpio, L., Rodríguez, P., & Herrán, A. D. L. (2024). Death in the Scottish curriculum: Denying or confronting?. *Death Studies*, 48 (8), 820-835. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/38014912/>
- Poling DA, Hupp JM. (2008).Death sentences: a content analysis of children's death literature. *J Genet Psychol*;169 (2), 165-76. doi: 10.3200/GNTP.169.2.165-176. PMID: 18578299. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/18578299/>
- Rahimi, A., Farahbakhsh, K., & Naeimi, E. (2021). A study of death awareness from the perspective of youth and its consequences in life. *Rooyesh-e-Ravanshenasi*, 10 (8), 219-232. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.2383353.1400.10.8.1.5> [In Persian]
- Rashidvash, V. (2024). Anthropological components of the ritual symbols of the month of Muharram and its functions. *Society and Politics*, 2 (2), 1-16. <https://sanad.iau.ir/Journal/jsp/Article/1126742> [In Persian]
- Rezania, H., & Etemadinia, M. (2014). Near-death experiences; Examining the nature and how it indicates the proof of life after death. *Research in Religions*, 2 (3), 89-108. <https://civilica.com/doc/1396186> [In Persian]

- Salehi, A., & Akbarzadeh, F. (2015). Comparative analysis of the Islamic perspective and Martin Heidegger's views on death awareness and its consequences on lifestyle. *Research in Issues of Islamic Education*, 23(26), 59-83. <http://noo.rs/s0QSu> [In Persian]
- Sonbul, Z. F., & Çelik, R. (2023). The place of death in elementary and secondary school curricula in Turkey. *International Journal of Educational Research*, 117, 102106. <https://doi.org/10.1016/j.ijer.2022.102106>
- Suomala Folkers, A., & Coursol, D. H. (2023). An Examination of Death in Premier Counseling Journals. *The Interactive Journal of Global Leadership and Learning*, 2 (3). <https://doi.org/10.55354/2692-3394.1045>
- Tahmasebnezhad, S., & Arian, K. (2020). Investigating the relationship between mothers' parenting styles with identity status and religiosity of female high school students. *Applied Issues in Islamic Education*, 5 (3), 83-100. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.25883151.1399.5.3.5.0> [In Persian]
- Wise, K., & Bruns, L. (2025). Death education, communication, and happiness: An unlikely general education triad. *Policy Futures in Educatio*, 23 (5), 880-894. <https://doi.org/10.1177/14782103251320530>
- Wong, Mun; Power, Thomas G. (2024). The Concept of Death in 4 to 5 Year Old Hong Kong Chinese Children. *An International Journal of Research and Development*, 44 (1), 145-160. <https://doi.org/10.1080/09575146.2022.2097201>
- Yari Dehnavi, M., Asadpour, S., & Pedram, S. (2023). Phenomenology of students' religious questions and analysis of religion and life textbooks based on them. *Applied Issues in Islamic Education*, 8 (3), 129-148. <http://dx.doi.org/10.61186/qaiie.8.3.5> [In Persian]
- Zandi, S., Rahimi, A., & Mousavinassal, M. (2020). Consequences of death awareness in adolescents' life: A qualitative study. *Research in Counseling*, 19 (76), 209-233. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.2717400.1399.19.76.10.8> [In Persian]